

KERAMIKA GRUBLJE FAKTURE U JUŽNOJ PANONIJI S OSOBITIM OBZIROM NA URNE I LONCE

BRANKA VIKIĆ-BELANČIĆ

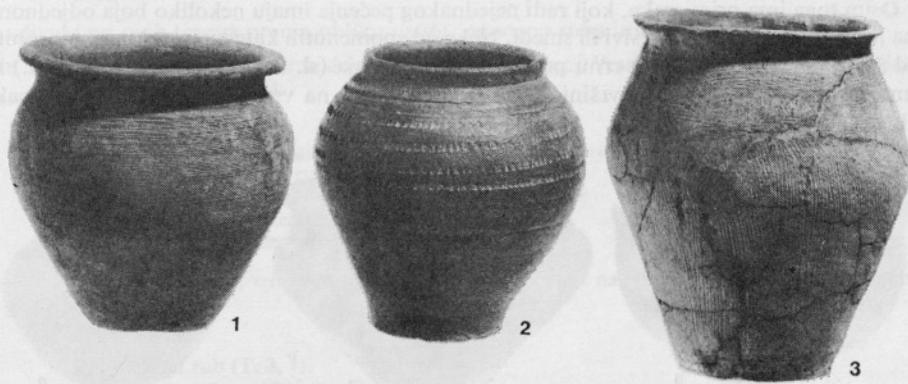
Arheološki muzej, Zagreb

Keramika grublje fakture s primjesom pijeska, sitnih ili većih čestica kvarca, opeke i ponekad pljeve, bogato je zastupljena u Južnoj Panoniji, te je pretežno služila u kućanstvu (Hauskeramik, Kitchen-ware) ili u zagrobnom kultu (urne). Ona se javlja gotovo na svim antičkim lokalitetima bilo da se radi o naseljima, nekropolama, gospodarskim vilama, o utvrđenjima na limesu, o lončarskim pogonima i pećima itd.¹

Ova vrsta keramike rađena je djelomično na lončarskom kolu a djelomice rukom, no ima primjeraka koji su izvedeni kombiniranom tehnikom t.j. tijelo im je oblikovano pomoću kola a rub i dno rukom ili obrnuto, stijenka posude je rađena rukom, a rub i dno na kolu.

Među južnopanonskim materijalom javljaju se uglavnom šest vrsta faktura i boja, odnosno pečenja i to:

1. Svjetlo siva s dosta primjese pijeska i sitnih čestica kvarca, hrapava na površini (sl. 1 — Sisak; II/III st.).

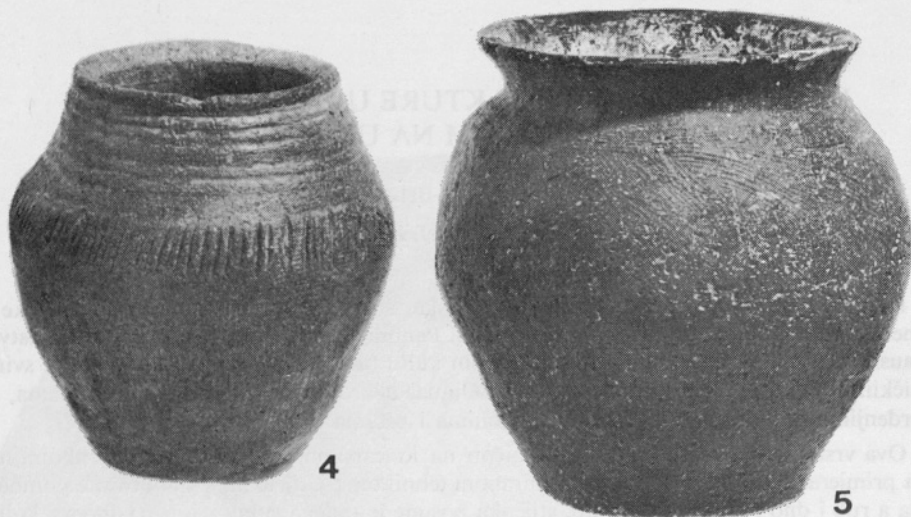
- 1 Svjetlo sivi lonac iz Siska (II—III. st.). — *Hellgrauer Topf aus Sisak (II—III. Jhdt.)*
2 Tamno siva urna iz Stenjevc (I—II. st.). — *Dunkelgraue Urne aus Stenjevec (I—II. Jhdt.)*
3 Sivo smeđa urna iz Stenjevc (I/II. st.). — *Grauliche Urne aus Stenjevec (I/II. Jhdt.)*

2. Tamno siva s pijeskom i česticama kvarca, vidljivim na površini, porozna (sl. 2 — Stenjevac; I/II. st.).

3. Sivo smeđa s krupnijim agregatom pijeska i kvarca, vidljivim na površini, porozna (sl. 3 — Stenjevac; I/II. st.).

4. Žučkasto-smeđa ili svjetlo smeđa, dosta porozna (sl. 4 — Stenjevac; I/II. st.).

5. Crna s mnogo bjelkastih čestica pijeska i kvarca (sl. 5 — Stenjevac; II. st.).

4 Sivo smeđa urna iz Stenjevac (I—II. st.). — *Grauliche Urne aus Stenjevac (I—II. Jhdt.)*

5 Crno sivi lonac iz Stenjevac (II. st.). — *Grauschwarzer Topf aus Stenjevac (II. Jhdt.)*

6. Crvenkasto smeđa s dosta čestica opeke i pijeska (sl. 6 — Zagreb; II. st.).

Osim toga ima primjeraka, koji radi nejednagog pečenja imaju nekoliko boja odjednom, a na prelomu su crni, tamno sivi ili smeđi. Neke od spomenutih kategorija faktura, a osobito pod 3, 4 i 6 mogu imati sivo crnu prevlaku od dimljenja (sl. 7 — Vinkovci; kraj I. st.) ili namaz crne boje po cijeloj površini, samo na ramenima, na vratu ili rubu (sl. 8 — Sisak; I/II. st.).

6 Crvenkasto smeđasta zdjela iz Zagreba (II. st.). — *Rötlich-graue Schüssel aus Zagreb (II. Jhdt.)*

7 Siva dimljena zdjela iz Vinkovaca (kraj I. st.). — *Graue Schüssel aus Vinkovci (Ende des I. Jhdt.)*

8 Crno obojeni lončić iz Siska (I/II. st.). — *Schwarz getünchtes Töpfchen aus Sisak (I/II. Jhdt.)*

Među posudom grublje fature najrašireniji su lonci i urne, a mnogo manje zdjele, tanjuri, vrčevi, vaze, kadionice, tronožne posude, poklopci i dr.

Obzirom, da se keramici grublje fature, u poređenju s drugim keramičkim vrstama, posvećivalo relativno malo pažnje, većina primjeraka po muzejskim zbirkama ostala su bez stratigrafskih podataka ili o okolnostima nalaza tako, da se mogu samo tipološki valorizirati. U novije vrijeme, prilikom sistematskih istraživanja pridaje se i ovoj keramici odgovarajući značaj, ali je otkriveni materijal tek djelomično publiciran ili je objavljen samo u svojim općim karakteristikama, ali se ne može uvijek u potpunosti iskoristiti u studijske svrhe.

Stoga zasad nije moguće dati tipološku i kronološku analizu južnopanonske keramike grublje fature u cjelini nego samo parcijalno.

Zahvaljujući novijim iskopavanjima nekropola i naselja u Južnoj Panoniji, osobito u njenom zapadnom dijelu (*Emona, Poetovio, Šempeter, Bobovk* kod Kranja, *Nevidunum, Andautonia, Aguae Iasae, Iovia, Jalžabet* i dr.), bilo je moguće prići detaljnijoj obradi jedne grupe posuda grublje fature, a to su urne i lonci. Uzimam ih skupa jer su vrlo srodni po obliku, tehničkoj izradbi i ukrasu, te ih ponekad razdvaja samo funkcija, odnosno primjena i situacija u kojoj su nađeni — u grobu ili stratumu naselja.

Kod ovog studijskog rada od prvenstvene su važnosti bili primjerci urna i lonaca iz grobnih cjelina emonske nekropole, iz nekropola u Ptuju, Šempetru i Stenjevcu, koje su najvećim dijelom otkrivene posljednjih decenija, zatim nalazi lonaca iz sistematski istraživanih naselja u Ludbregu, Varaždinskim Toplicama, Šćitarjevu i Jalžabetu, koji su omogućili, da se bar približno postavi jedna tipološka i kronološka shema, koja bi bila baza za daljnji studijski rad na ovoj grupi keramike grublje fature.

Lonci i urne Južne Panonije mogu se prema obliku tijela podjeliti na pet karakterističnih tipova² i to:

- A. plosnati
- B. trbušasti
- C. ovalni ili jajoliki
- D. kruškoliki
- E. bikonični

Svaki od ovih tipova prema obliku ustiju, odnosno ruba ima veći broj varijanata.

TIP A — Tijelo plosnatije, prema dnu manje ili više suženo. Vrat nedostaje ili je slabo naglašen. Dno ravno (T. 1, A).

Varijante :

1. Širi zadebljan rub, gotovo trokutast, ispod kanelure (T. 2, 1).
2. Izvijen i podebljan rub (T. 2, 2).
3. Razgrnut i podebljan rub (T. 2, 3).
4. Vodoravno položen rub (T. 2, 4).
5. Jednostavan, jače podebljan rub (T. 2, 5).

TIP B — Tijelo trbušasto, trbuh postavljen niže ili više. Vrat naglašen slabije ili jače. Dno ravno (T. 1, B).

Varijante :

1. Uvučen rub (T. 3, 1).
2. Ravan, gotovo okomit rub (T. 3, 2).
3. Izvijen rub — slabije (a) ili jače (b) (T. 3, 3a, 3b).
4. Razgrnut i podebljan rub (T. 3, 4).
5. Trakasto i oblo zadebljan rub (T. 3, 5).
6. Bridast rub (T. 4, 1).

7. Vodoravno položen rub (T. 4, 2).

8. Širi, viseći rub (T. 4, 3).

TIP C — Tijelo ovalno ili jajoliko. Vrata nema ili je slabo naglašen. Dno gotovo iste širine kao i otvor (T. 1, C).

Varijante:

1. Blago izvijen i podebljan rub (T. 5, 1).

2. Profilirani rub i vrat, rub malo uvučen (T. 5, 2).

3. Prstenasto podebljan rub (T. 5, 3).

4. Bridast rub (T. 5, 4).

5. Trakast rub sličan plitkom ovratniku (T. 5, 5).

TIP D — Tijelo kruškastog oblika. Vrat gotovo cilindričan. Dno ravno (T. 1, D).

Varijante:

1. Rub i vrat jednolično profilirani (T. 6, 1).

2. Rub izvučen prema van i profilirani (T. 6, 2).

TIP E — Tijelo ima koljenasti prevoj u srednjem dijelu ili gornjoj trećini tako da je gotovo bikonično. Vrat je slabije ili jače istaknut. Dno je ravno i malo uže (T. 1, E).

Varijante:

1. Izvijen rub (prelazna varijanta tipa D i E). (T. 6, 3).

2. Razgrnut i trakasto podebljan rub (T. 6, 4).

3. Vodoravno položen rub (T. 6, 5).

4. Bridast, nešto viseći rub (T. 6, 6).

Osim lonaca i urna koji se mogu uklopiti u navedeni sistem tipova i varijanata, ima primjeraka koji su prelaznog obilježja t.j. koji u nekim detaljima odstupaju od određenog tipa ili imaju elemente od dva različita tipa.

Tumač za tipove i varijante

TIP A — **Varijanta 1** sa širim zadebljanim rubom, gotovo trokutastim i istaknutim prema van poput strehe, te s kanelurama ispod njega, zastupljena je u većem broju u Ptuju,³ te je poznata u stručnoj literaturi pod nazivom »Auerberg lonac«. Datira se u Tiberijansko i Klaudijevo vrijeme, odnosno u prvu pol. I. st.⁴ Postoji podvarijanta s nešto užim dnom, također iz Ptuja.⁵ Zasad ova varijanta nije predstavljena na drugim lokalitetima Južne Panonije.

Analogni lonci i urne nađeni su u Sopronu, *Carnuntumu*, Petronellu, Katschu, Helenenbergu, *Cambodunumu* i dr.⁶

Varijanta 2 sa izvijenim i podebljanim rubom zastupljena je u većem broju u sjevernoj emonskoj nekropoli,⁷ a u dva groba uz novac Hadrijana (grob 79) i Julije Domne (grob 250). Javlja se i u grobovima Poetovija,⁸ u kasnocarskim grobovima Globodola,⁹ u grobovima Bobovka kod Kranja,¹⁰ te u grobovima I. i II. st. iz Stenjeva.¹¹ Osim toga lonci ove varijante otkriveni su u ranocarskom naselju u Varaždinskim Toplicama,¹² u ranocarskom horizontu vile rustike u Jalžabetu,¹³ u Ludbregu, Šćitarjevu i Vinkovcima.¹⁴

Varijanta 3 s razgrnutim i podebljanim rubom također je nađena u grobovima Emone, Poetovija, Bobovka i Stenjeva i to uz materijal druge pol. I. st. i prve pol. II. st.¹⁵

Varijanta 4 s vodoravno položenim rubom nije česta, ali je zastupljena u nekropoli Emone, Bobovka kod Kranja i u srednjecarskom stratumu Ludbrega.¹⁶

Varijanta 5 s jednostavnim, jače zadebljanim rubom javlja se u Ptuju,¹⁷ zatim u stratumu II. st. u Jalžabetu, te u Šćitarjevu, Ludbregu i drvenom naselju u Varaždinskim Toplicama.¹⁸

Analogije nalazimo za ovu varijantu na području Norika.¹⁹

TIP B — Trbušasti tip je najrašireniji u Južnoj Panoniji i najduže traje.

Varijanta 1 sa širim otvorom i uvučenim rubom poznata je već od latena i zastupljena je primjercima iz Ljubljane, Ptuja i Stenjeveca,²⁰ koji pripadaju vremenu od sredine I. do sredine II. st.

Slični lonci nađeni su u Cambodunumu.²¹

Varijanta 2 s ravnim, gotovo okomitim rubom predstavljena je urnama iz nekropole u Emoni,²² od kojih je jedna nađena uz novac Dominicijana (grob 572), zatim urnama iz grobova Ptuja i Stenjeveca,²³ loncima iz Siska i srednjecarskog stratuma u Jalžabetu,²⁴ te fragmentima iz Šćitarjeva. Pripada vremenskom rasponu od posljednjih decenija I. st. do prvih decenija II. st., našto ukazuju i analogije iz Cambodunuma²⁵ i Augsta.²⁶

Varijanta 3 sa izvijenim rubom prema van, vrlo je raširena, te je najčešće ukrašena metličastim ukrasom ili horizontalnim brazdama. *Podvarianta a)* nešto je ranija od podvarijante b) s jače izvijenim rubom, te se prema grobnim cjelinama iz Emone,²⁷ Poetovija i Stenjeveca,²⁸ kao i nalazima iz Jalžabeta i Ludbrega²⁹ može pratiti u vremenu od prvih decenija I. st. do prelaza I. i II. st., što potkrijepljuju i analogije s područja Norika.³⁰

Podvarianta b) ima duže trajanje t. j. kroz cijelo II. st. do u početak III. st. i mnogo je bolje zastupljena. U većem broju je nalazimo u grobovima Emone,³¹ Poetovija³² i Stenjeveca,³³ te u slojevima naselja u Varaždinskim Toplicama, Ludbrega, Šćitarjeva, Vinkovaca, Osijeka i dr.³⁴

Analogije iz Sjeverne Panonije, Norika i Porajnja, iz Tesinske nekropole i Augsta³⁵ potvrđuju ovaj vremenski okvir.

Varijanta 4 s jače razgrnutim i podebljanim rubom, najčešće ukrašena horizontalnim brazdama i metličastim ukrasom u naizmjeničnim pravcima i zonama, također je vrlo omiljena. Javlja se od Emone do Sirmija.³⁶ Komparativni materijal s područja Norika pripada I. i II. st.³⁷ Međutim, materijal iz kasnocarskog stratuma u Ludbregu, te primjerci iz Osijeka i Vinkovaca, pokazuju, da je ova varijanta trajala duže t. j. do u III. i IV. st.³⁸

Varijanta 5 s trakastim i oblo zadebljanim rubom također je dosta dobro zastupljena i to u emonskoj nekropoli,³⁹ u Ptuju,⁴⁰ u drvenom naselju u Varaždinskim Toplicama i u vili u Jalžabetu,⁴¹ te pripada vremenu od sredine I. do u početak III. st. Analogije iz Porajnja kao i terma u Augstu potkrijepljuju ovu dataciju.⁴²

Varijanta 6 sa bridadstom rubom, koji je u profilu trokutast ili pak jače izvučen prema gore ili dole, nije česta. Prema nalazima iz Emone,⁴³ Stenjeveca,⁴⁴ Ludbrega i Šćitarjeva može se datirati od sredine I. st. do sredine II. st. Ovu dataciju potvrđuju i primjerci iz Bregenca, Cambodunuma i Augsta.⁴⁵

Varijanta 7 s vodoravno postavljenim rubom, najčešće ukrašena metličastim ukrasom u raznim smjerovima i to do dna posude, dosta je raširena. Zastupljena je u Emoni,⁴⁶ Varaždinskim Toplicama,⁴⁷ Ludbregu, Šćitarjevu i Vinkovcima.⁴⁸ Prema popratnom materijalu u grobovima, te položaju u slojevima, pripada vremenskom razdoblju II. i III. st. **Varijanta 8** sa širim i nešto visećim rubom rijeđe se nalazi na našem području, ali je zastupljena u Emoni,⁴⁹ Poetoviju⁵⁰ i Ludbregu.

TIP C — Ovalni tip je pretežno raširen u zapadnom dijelu Južne Panonije, a samo sporadično u istočnom njenom dijelu. Oda je jaku iliro-keltsku tradiciju. Ima vrlo izvariran ukras.

Varijanta 1 ima blago izvijen rub slično kao i var. 3 kod tipa B. Zastupljena je u većem broju u Emoni,⁵¹ Poetoviju⁵² i Šempetru,⁵³ te se prema grobnim cjelinama može datirati u I. i u prvu četvrtinu II. st.

Varijanta 2 s ravnim ili nešto uvučenim rubom javlja se u nekropolama Emone,⁵⁴ Poetovija,⁵⁵ Neviodonuma,⁵⁶ Šempetra⁵⁷ i Stenjeveca.⁵⁸ Na osnovu grobnih cjelina i analognih primjeraka s područja Norika,⁵⁹ pripada vremenu I. i prve pol. II. st.

Varijanta 3 s prstenasto zadebljanim rubom nije česta, te je predstavljena fragmentima iz Jalžabeta, Ludbrega i ranocarskog naselja u Varaždinskim Toplicama.⁶⁰

Varijanta 4 s bridadstom rubom nađena je samo u Ptuju i Varaždinskim Toplicama.⁶¹ Prema analogijama iz sjevernog dijela Panonije⁶² i s područja Norika,⁶³ može se datirati u I. i II. st.

Varijanta 5 s trakastim rubom sličnim plitkom ovratniku dosta je rijetka i zasad je nadena samo u Ptuju i Jalžabetu.⁶⁴ U manjem broju se javlja i u sjevernom dijelu Panonije.⁶⁵

TIP D — Kruškoliki tip je izvariran više po ornamentu nego obliku ustiju, odnosno ruba. Stoga su vrlo male razlike između obe varijante. Ograničen je pretežno na najzapadniji dio Južne Panonije, te je usko povezan s noričkim keramičkim krugom. Primjerci iz nekropola u Celju i Šempetru,⁶⁶ te Ptuju⁶⁷ pripadaju razdoblju od kraja I. do u drugu pol. II. st.

Analogije iz Norika također pripadaju I. i II. st.⁶⁸

Koljenasti tip E je ograničen pretežno na zapadni dio Južne Panonije te odaje jaku prethistorijsku tradiciju. Ima skromniji ukras horizontalnih brazdi, a ponekad stilizirane borove grančice ili metličast ukras.

Varijanta 1 potsjeća svojim vitkim tijelom na vazu, te predstavlja u stvari prelaz od kruškolikog tipa u koljenast. Prema nalazima iz Šempetra, Celja⁶⁹ i Ptuja,⁷⁰ kao i prema analogijama s područja Norika⁷¹ može se datirati u drugu pol. I. st.

Varijanta 2 s razgrnutim rubom zastupljena je primjerkom iz Emone i Ludbrega,⁷² a prema komparativnom noričkom materijalu pripada drugoj pol. I. st.⁷³

Varijanta 3 vodoravno položenog ruba predstavljena je urnom iz Emone⁷⁴ i loncem iz ranocarskog drvenog naselja u Varaždinskim Toplicama.⁷⁵

Varijanta 5 s bridastim nešto visećim rubom, također nije česta ali je zastupljena u Ptuju,⁷⁶ Jalžabetu i Ludbregu.⁷⁷ Prema stratumu naselja može se datirati u II. st.

Na osnovu analize urna i lonaca iz spomenutih grobnih cjelina i sistematski istraživanih naselja kao i primjeraka iz drugih nalazišta Južne Panonije, te na osnovu komparativnog materijala s područja Norika, Porajnja i ostalog panonskog teritorija, predložila bih slijedeću kronološku shemu, razrađenu prema tipovima i varijantama (sl. 9).

VARIJANTE		1	2	3	4	5	6	7	8
D	A	-50	50 - 150	50 - 200	100 - 300	100 - 200	-	-	-
	B	50 - 180	50 - 100	1/ -100 2/50-200	50 - 300	50 - 200	100 - 150	100 - 300	50 - 180
-	C	-130	50 - 150	50 - 150	100 - 300	100 - 200	-	-	-
F	D	50 - 180	150 - 200	-	-	-	-	-	-
	E	50 - 100	150 - 200	50 - 200	50 - 180	-	-	-	-

9 Kronološka shema urna i lonaca grublje fature u Južnoj Panoniji. — *Chronologische Tabelle für Urnen und Töpfe in Südpannonien*

Kod keramike grublje fature u Južnoj Panoniji najizrazitije se osjećaju domorođačke tradicije bilo u pojedinim oblicima, tehnikama izradbe ili u načinu ukrašavanja. To je posve razumljivo kada se uzme u obzir, da su nakon dolaska Rimljana u Panoniju, lokalni majstori i obrtnici nastavili svoj rad i podmirivali potrebe civilnog stanovništva. Naravno, oni su vremenom posizali za novim uzorcima, te ih ponekad kombinirali s tradicionalnim oblicima, tehnikama i ornamentima.

Repertoar ukrasa je većim dijelom posuđen iz ilirokeltske baštine. Tako su npr. metličast, odnosno češljast ukras, valovnica, ornament mrežice i uglatih udubina izravno preuzeti s latenske keramike, dok borova grančica i viseći trokuti sa halštatske. Ostali ukras je bilo italaskog, mediteranskog ili lokalnog porijekla.

Od svih ornamenata najdominantnije mjesto zauzima metličast ili češljast ukras, koji u prva dva stoljeća carstva doživljuje veliki procvat, a nije iščeznuo niti u kasnije carsko doba. Bogatstvo i raznovrsnost tog ukrasa najbolje ilustrira materijal iz emonske nekropole, gdje se on javlja gotovo na 90% urna i lonaca (T. 7—8). Ovaj ornament je karakterističan za urne i lonce tipa A i B dok kod tipa C i D ima podređeniju ulogu, te ispunja prostor oko drugog ukrasa. Kod Tipa E gotovo se posve gubi.

Omiljen je također ukras valovnice, jednostruke, dvostruke ili višestruke, te je ponekad kombiniran s metličastim ukrasom ili kojim drugim — kosim urezima, cik-cak linijama, brazdama i dr. Ornament valovnice najčešće se javlja kod urna i lonaca tipa B i C (T. 9—10).

Motiv borove grančice, prikazan naturalistički ili posve stilizirano pretežno ukrašuje urne i lonce tipa C, a rijede tipa B i E varijanta 1 (sl. 11, 12 i T. 11). Slično je i sa nizovima udubina izvedenih pečatom ili pomoću kotačića — četverouglatog, bademastog, okruglog ili duguljastog oblika (sl. 14 i T. 11 i 12). Horizontalne gušće i rijede brazde ili žlijebovi, najčešće se javljaju kod urna i lonaca tipa A (varijanta 3) i tipa E, dok nizovi perla, trokuti, motiv mrežice, jajoliki urezi i kratki gusti urezi i ubodi, pripadaju ukrasnom repertoaru tipa D i ponekad tipa C (T. 12 i sl. 10).

10

11

10 Urna tipa C sa cik-cak ukrasom (kraj I. i prva pol. II. st.). — *Urne vom Typus C mit Zickzack Verzierung (vom Ende des I. bzw. der ersten Hälfte des II. Jhdts.)*

11 Urna tipa B s ukrasom borovih grančica iz Ptuj (I/II. st.). — *Urne vom Typus C mit 'Tannen-zweig'-Verzierung, aus Ptuj (I/II. Jhd.)*

Svi ovi ornamenti sami po sebi ne pružaju dovoljno elemenata za užu vremensku determinaciju urna i lonaca grublje fature, ali se ipak može, prema pouzdano datiranim primjercima, utvrditi i okvirno datirati pojava i trajanje pojedinih vrsta ukrasa. Tako na pr. metličast, odnosno češljast ukras dominira, kako smo spomenuli, u prva dva stoljeća,

te je isprva najčešće vertikalno ili koso položen i seže do dna posude, dok je kasnije (od II. st. nadalje) pravac neodređen ili je raspoređen naizmjenično u okomitim i vodoravnim pojasevima (T. 7, 8, 13, 14). U kasnije carsko doba ovaj ukras je najčešće kombiniran s nekim drugim ornamentom i više ne seže do dna posude.

Valovnica je kod ranocarskih primjeraka bogato rasčlanjena, te je rijetko prikazana sama za sebe, a više u kombinaciji s drugim ornamentalnim motivima. U kasnije carsko doba ona je jednostavnija, razvučenija i dublje urezana, te je više ograničena na rameni pojas (T. 10).

Motiv borove grančice se pretežno javlja na primjercima I. st. i prve polovine II. st., dok se kasnije gotovo posve gubi (sl. 11, 12). Ukras horizontalnih brazdi i žljebova kod ranocarskih primjeraka prekriva cijelu posudu u gustim nizovima dok je kasnije više ograničen na gornji dio posude ili rameni pojas, a izveden je i sa manje pažnje (sl. 1, 4, 7 i 13).

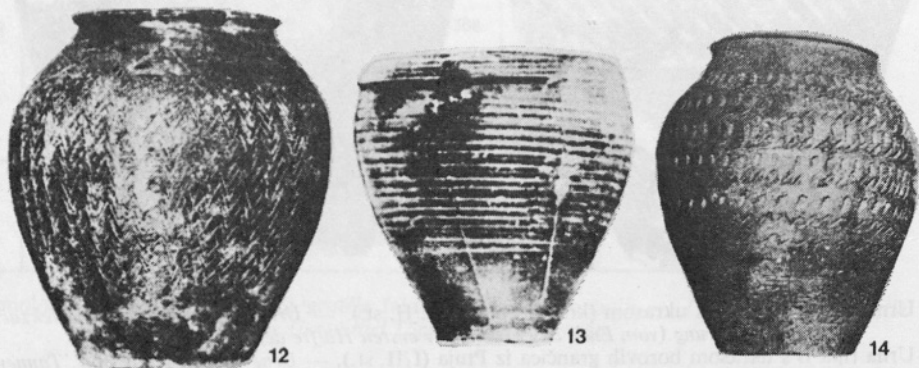
Udubine raznog oblika javljaju se na urnama i loncima prva dva stoljeća, zatim se gube, da bi ponovno izronile na kasnocarskim primjercima (sl. 2, 14, i T. 11).

Osim navedenih ukrasnih motiva ima i specifičnih ukrasa, koji se sreću rijetko ili samo u pojedinačnim slučajevima. Oni ukazuju bilo na originalnost lokalnih keramičara ili na veze s drugim, udaljenijim proizvodnim centrima.

Općenito uzevši urne i lonci prva dva stoljeća pokazuju veću izvariranost ukrasa, bogatije kombinacije i gušću raspoređenost tako, da je gotovo cijela površina posude prekrita ornamentom. Kasnije, ukras je jednostavniji, stereotipniji i najčešće ograničen na rameni pojas i gornji dio trbuha.

Na nekim loncima i urnama javlja se ime lončara ili neki znak kao na pr. na urnama iz Ptuja *AVENIA* ili *AVINIA*,⁷⁸ a na urnama iz emonske nekropole *VIR* i znak *X*.⁷⁹

Nalazi keramike grublje fature oko peći i u pećima južnopanonskog područja kao i mnogobrojni primjerci, koji se javljaju u nekropolama i naseljima, ukazuju na činjenicu, da su južnopanonski lončari masovno proizvodili keramiku za potrebe svakidašnjeg života i zagrobnog ritusa.

- 12 Urna tipa B prekrita motivom stiliziranih grančica iz Ljubljane (I—II. st.). — *Urne vom Typus B verziert mit Motiven stilisierter Zweige aus Ljubljana (I—II. Jhdt.)*
- 13 Urna ukrašena gustim vodoravnim žljebovima iz Ptuja (I—II. st.). — *Urne mit einer dichten horizontalen Rinnenverzierung aus Ptuj (I—II. Jhdt.)*
- 14 Urna tipa C s ukrasom bademastih udubina iz Ptuja (I—II. st.). — *Urne vom Typus C, verziert mit mandelartigen Vertiefungen aus Ptuj (I—II. Jhdt.)*

Tako se na pr. u kasnoantičkoj peći u Gorupovoj ulici u Ljubljani (1961 god.) našlo među ostalim i ulomke posuda s metličastim ukrasom i žlijebovima,⁸⁰ a neobično veliki broj urna i lonaca slične kvalitete i fature u grobovima antičke Emone, nesumnjivo ukazuju na lokalnu produkciju ove vrste keramike.⁸¹

Nalazi keramičkih i ciglarskih peći na području Poetovija⁸² kao i mnogobrojno posuđe grublje fature u grobovima i naseobinskim kompleksima⁸³ također govore za činjenicu, da je antički Ptuj bio jak centar za proizvodnju ove vrste keramike.

U otpadnoj jami u blizini peći otkrivene u Oseku pri Gradišću (u Slovenskim Goricama) nađeno je fragmenata od lonaca grublje fature,⁸⁴ a u pećima Neviodunuma također se pekla obična kućna keramika.⁸⁵ Osim toga, brojni nalazi keramike grublje fature iz nekropola ovog antičkog naselja, takođe govore o lokalnoj produkciji.

Među fragmentima keramike, koji su otkriveni u peći Varaždinskih Toplica bilo je i nekoliko grublje fature i sa ukrasom četverouglatih udubina.⁸⁶

Mnogobrojni nalazi urna i lonaca i drugih vrsta posuda grublje fature u nekropolama Stenjevca, Zagreba i Šćitarjeva, kao i u naseobinskom kompleksu Andautonije,⁸⁷ pokazuju, da je domaća proizvodnja bila vrlo intenzivna.

Iako u samom Sisku nije nađena lončarska peć nego samo ciglarska,⁸⁸ nalazi keramike grublje fature u većem broju, kao i veliki broj vrlo rustičnih svjetiljki dozvoljavaju pretpostavku, da je u Sisciji među ostalim, postojala proizvodnja i ove vrste keramike.

Mnogobrojne peći otkrivene u Vinkovcima⁸⁹ i u Osijeku⁹⁰ u kojima ili oko kojih su nađeni primjerci grublje fature, te mnoštva keramika grublje fature u naseobinskim slojevima očito ukazuju, da su u Cibalama i Mursi domaći lončari proizveli posuđe za potrebe kućanstva.

Posuđe ove vrste peklo se i u pećima Sirmija,⁹¹ jer se u njima i oko njih našlo u većem broju fragmenata od lonaca, zdjela, poklopaca i cjedila.

Nalazi peći u Štrbincima (*Certissa*),⁹² u Brestu kod Beške⁹³ i u Progaru kod Zemuna⁹⁴ u kojima se pekla obična kućna keramika i pribor, dopunjuju našu sliku o intenzitetu keramičke proizvodnje u Južnoj Panoniji.

Posuđe grublje fature svakako predstavlja osnovni artikl masovne potrošnje, pa je u južnopanonskoj keramičkoj produkciji imalo istaknuto mjesto.

Na kraju potrebno je naglasiti, da su u Južnoj Panoniji postojali vrlo dobri uvjeti za keramičku proizvodnju, a prije svega obilne naslage gline i dobra mreža kopnenih i riječnih putova. Osim toga jaka tradicija prehistorijskih lončarstva, a napose intenzivni život u naseljima i gradovima, davali su stalan impuls za razvoj keramičkog obrta, koji je postao vrlo važna privredna grana u ekonomici Panonije.

¹ Keramika grublje fature nalazi se u nekropolama Ljubljane, Ptuja, Šempetra, Celja, Bobovka kod Kranja, Dobove, Drnovega, Šćitarjeva, Zagreba, Stenjevca, Siska, Osijeka, Vinkovaca, Sremske Mitrovice, Gomolave kod Hrtkovaca i dr., zatim u slojevima naselja i naseobinskih objekata Ljubljane, Ptuja, Drnovega, Šćitarjeva, Varaždinskih Toplica, Petrijanca, Ludbrega, Siska, Osijeka, Vinkovaca, Sr. Mitrovice, Progara kod Zemuna, Slankamena i dr., u vilama rustikama (Jalžabet, Benkovac kod Gradiške), u pećima od najzadnjeg do najistočnijeg dijela južne Panonije, itd.

² Nisu uzeti u obzir oni primjerci koji su vrlo rijetki ili su unikati. Tip A je predstavljen

urnom iz Ptuja, tip B loncem iz Stenjevca, tip C urnom iz Stenjevca, tip D urnom iz Šempetra i tip E urnom iz Ptuja.

³ Naziv je dobio prema ranocarskom nazlaštu iz Auerberga kraj Markt Oberdorfa na švabsko-gornjobavarskoj granici. É. BÓNIS, *Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien*, Diss. Pann. II (1942) 20, 35, 60, T. 1, 2 (dalje cit. *Kaiserzeitliche Keramik*). B. VIKIĆ-BELANČIĆ, Neka obilježja ranocarske keramike u jugozapadnoj Panoniji, *Starinar* 13—14 (1962—1963) sl. 26,1 (dalje cit. *Ranocarska keramika*).

⁴ U Petronellu su nađene urne varijante 1 uz novac Tiberija i Klaudija, a primjerak iz Cambodunuma također pripada prvim decenijama I. st. E. BÓNIS, *o. c.*, 35, 60. U. FISCHER, Keramik aus

dem Holzhäusern zwischen der 1. und 2. Querstrasse, *Cambodunumforschungen* II (1953) 13.

⁶ É. BÓNIS, o. c., T. 1, 3. B. VIKIĆ-BELANČIĆ, o. c., sl. 26, 12.

⁶ H. KENNER, Ausgrabung und Funde im Lagerfriedhof von Carnuntum, *Röm. Limes in Österreich* 18 (1937) 81, 90, 91, 93. W. SCHMID, Siedlung und Gräberfeld von Chatusa — Katsch im Obersteiermark. *OeJH* (1929) 110, sl. 56a. A. SCHÖRGENDORFER, *Die römische Keramik der Ostalpenländer* (1942) 35, sl. 314, 316. U. FISCHER, o. c., T. 1 i 28.

⁷ L. PLESNIČAR-GEC, *Severno emonsko grobišče*, Katalogi in monografije 8 (1972) grob 237 (T. 66, 4), grob 239 (T. 66, 6), grob 243 (T. 67, 1), grob 250 (T. 68, 9) s novcem Julije Domne, grob 266 (T. 73, 15) i grob 79 (T. 198, 3) s novcem Hadrijana. S. PETRU, *Emonske nekropole*, Katalogi in monografije 7 (1972) grob 20 (T. 2, 20), grob 176 (T. 20, 35), grob 264 (T. 26) i grob 653 (T. 43, 16) s novcem Hadrijana.

⁸ Z. ŠUBIĆ, La nécropole romaine a Poetovio, *Inventaria arch.* 14 (1972) T. Y 129, 2 (sredina I. st.).

⁹ S. PETRU, Rimski grobovi iz Globodola, *Razprave SAZU* 6, razr. 1 (1969) grob 8 (T. 4, 3) i slučajni nalaz T. 8, 5.

¹⁰ P. PETRU, A. VALIČ, Drugo začasno poročilo o izkopavanjih v Bobovku pri Kranju, *Arh. vestnik* 9—10 (1958—59) grob 15 (T. 17, 5) i grob 16 (T. 18, 2). *Rimska keramika v Sloveniji*, Katalog razstave (1973) sl. 21.

¹¹ V. HOFFILLER, Predmeti iz rimskog groblja u Stenjevcu, *Vjesnik HAD* n. s. 7 (1903—1904) sl. 66, 19.

¹² B. VIKIĆ-BELANČIĆ, Prilog istraživanju nasebinskog kompleksa u Varaždinskim Toplicama, *Vjesnik AMZ*, ser. 3, sv. 6—7 (1972—73) str. 105, 4.

¹³ B. VIKIĆ-BELANČIĆ, Istraživanja u Jalžabetu kao priloga upoznavanju života u zaleđu Dravskog limesa, *Vjesnik AMZ* ser. 3, sv. 3 (1968) T. 7, 19 — (dalje cit. *Jalžabet*). EADEM, Istraživanje u Vinkovcima 1966, *Vjesnik AMZ* ser. 3, sv. 4 (1970) 170.

¹⁴ Zbirka rimske keramike u Arheološkom muzeju u Zagrebu (neobjavljeno).

¹⁵ L. PLESNIČAR-GEC, o. c., grob 79 (T. 198, 3). É. BÓNIS, o. c., T. 3, 1. P. PETRU, A. VALIČ, o. c., grob 13 (T. 16, 1) i grob 23 (T. 27, 1). V. HOFFILLER, o. c., sl. 66, 3.

¹⁶ L. PLESNIČAR-GEC, o. c., grob 157 (T. 43, 6). P. PETRU, A. VALIČ, o. c., grob 20 (T. 21, 2). *Rimska keramika v Sloveniji*, Katalog (1973) sl. 21. Zbirka Arheološkog muzeja u Zagrebu (neobjavljeno).

¹⁷ É. BÓNIS, o. c., 79, T. 6, 4, 2. B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Ranocarska keramika*, sl. 26, 10.

¹⁸ B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Jalžabet*, T. 7, 9, 10. Zbirka Arheološkog muzeja u Zagrebu (neobjavljeno).

¹⁹ Na pr. u Goedesu i Zollfeldu, koje SCHÖRGENDORFER datira u II. st., o. c., br. 273 i 276, T. 20.

²⁰ S. PETRU, o. c., grob 1 (T. 77, 27) s novcem Klavdija i grob 1 iz Gledališke ul. (T. 107, 7). V. HOFFILLER, o. c., sl. 66, 6. E. BONIS, o. c., T. 6, 7. B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Ranocarska keramika*, sl. 26, 13.

²¹ U. FISCHER, o. c., T. 2, 1.

²² L. PLESNIČAR-GEC, o. c., grob 572 (T. 132, 2), grob 314 (T. 80, 5), grob 161 (T. 45, 8) iz I/II. st. S. PETRU, o. c., grob 1 [T. 77, 24].

²³ V. HOFFILLER, o. c., sl. 66, 5. B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Ranocarska keramika*, sl. 27, 6.

²⁴ B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Jalžabet*, 85, (a).

²⁵ U. FISCHER, o. c., T. 2, 4.

²⁶ E. ETTLINGER, *Die Keramik der Augster Thermen*, Monographien zur Frühgeschichte der Schweiz 6 (1949) T. 14, 2.

²⁷ L. PLESNIČAR-GEC, o. c., grob 108 (T. 29, 3) iz sredine I. st., grob 116 (T. 32, 13) iz I. st., grob 382 (T. 103, 15) 2. pol. I. st., grob 656 (T. 151, 3) s novcem Vespazijana, grob 724 (T. 164, 14) iz I/II. st., grob 900 (T. 183, 22). S. PETRU, o. c., grob 935 (T. 71, 5), grob 6 (T. 78, 27) iz I. st., grob 24 (T. 81, 9) i grob 42 (T. 83, 17).

²⁸ V. HOFFILLER, o. c., sl. 66, 12.

²⁹ B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Jalžabet*, 90. Zbirka Arh. muzeja u Zagrebu (neobjavljeno).

³⁰ E. ETTLINGER, o. c., T. 12, 3 rano I. st. A. SCHÖRGENDORFER, o. c., T. 12, 169 (I. st.) i 173 (II. st.).

³¹ L. PLESNIČAR-GEC, o. c., grob 212 (T. 59, 1) iz II. st., grob 208 (T. 58, 4) s novcem Karakale, grob 275 (T. 75, 8) iz kraja I. st., grob 338 (T. 89, 3) iz 2. pol. I. st., grob 386 (T. 104, 15), grob 615 (T. 141, 12) iz doba Flavijevaca, grob 617 (T. 142, 11) iz I/II. st., grob 781 (T. 209, 1) iz sredine I. st., i grob 798 (T. 211, 11). S. PETRU, o. c., grob 38 (T. 5, 6), grob 100 (T. 10, 28), grob 850 (T. 59, 2) s novcem Tiberija i Germanika, grob 916 (T. 68, 6) iz I/II. st., grob 922 (T. 68, 22), grob 11 (T. 79, 20), grob 37 (T. 82, 17), grob 42 (T. 83, 18), grob 51 (T. 84, 7) i grob 13 (T. 119, 13).

³² Z. ŠUBIĆ, o. c., T. Y 135, 3, br. 23 (2. pol. II. st.). É. BÓNIS, o. c., T. 1, 6.

³³ V. HOFFILLER, o. c., sl. 66, 9.

³⁴ Zbirka rimske keramike u Arh. muzeju u Zagrebu (neobjavljeno).

³⁵ É. BÓNIS, o. c., 66, T. 2, 4b. W. SCHMID, *OeJH* (1939) 91, sl. 26. E. GÖSE, *Gefäßtypen der Rheinland* (1950) T. 53, 531. U. FISCHER, o. c., T. 2, 3. E. ETTLINGER, o. c., T. 12, 13. C. SIMONNETT, *Tessiner Gräberfelder* (1941) 115, sl. 132, 1 (grob 19).

³⁶ L. PLESNIČAR-GEC, o. c., grob 390 (T. 106, 1), grob 165 (T. 46, 4) iz 2. pol. I. st., grob 689 (T. 157, 17), grob 976 (T. 195, 4) kraj I. st., grob 924 (T. 180, 13) iz I/II. st. S. PETRU, o. c.,

grob 14 (T. 2, 6), grob 84 (T. 9, 22) uz novac Augusta i grob 242 (T. 23, 29). V. HOFFILLER, *o. c.*, 168, sl. 16. E. BÓNIS, *o. c.*, T. 1, 7.

³⁷ A. SCHÖRGENDORFER, *o. c.*, T. 12, 175 (II. st.), T. 22, 299 (I. st.).

³⁸ Zbirka Arh. muzeja u Zagrebu, muzeja Slavonije u Osijeku i Gradskog muzeja u Vin-kovcima (neobjavljeno).

³⁹ L. PLESNIČAR-GEC, *o. c.*, grob 157 (T. 43, 6), grob 19 (T. 5, 11) iz I/II. st., grob 265 (T. 73, 14) iz II/III. st., grob 923 (T. 180, 2) kraj I. st. i dr. S. PETRU, *o. c.*, grob 256 (T. 26, 2) i grob 6 (T. 78, 27) iz I. st.

⁴⁰ Z. ŠUBIC, *o. c.*, T. Y 133, 4 (I—II. st.).

⁴¹ B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Jalžabet*, T. 5, 6 i sl. 85.

⁴² E. GOSE, *o. c.*, T. 53, 530. E. ETTLINGER, *o. c.*, T. 12, 22 (kraj I. i poč. II. st.).

⁴³ L. PLESNIČAR-GEC, *o. c.*, grob 112 (T. 30, 5) iz kraja I. st., grob 116 (T. 32, 13) iz kraja I. st., grob 270 (T. 74, 4) prva pol. II. st., grob 475 (T. 114, 7), grob 693 (T. 158, 5) iz I/II. st.

⁴⁴ V. HOFFILLER, *o. c.*, 67.

⁴⁵ A. HILD, *Oe. J. H.* (1930) 162, 72. SCHWERZENBACH-JACOBI, *Brigantium*, 103, 3 i 61, 11, 109, 6. U. FISCHER, *o. c.*, T. 2, 6. E. ETTLINGER, *o. c.*, T. 12, 12.

⁴⁶ L. PLESNIČAR-GEC, *o. c.*, grob 970 (T. 192, 6) iz II. st. S. PETRU, *o. c.*, grob 9 (T. 68, 16) i grob 13 (T. 113, 10) iz sred. I. st.

⁴⁷ B. VIKIĆ-BELANČIĆ, Naseobinski kompleks, Varaždinske Toplice, T. XVII, 15.

⁴⁸ Zbirka Arh. muzeja u Zagrebu (neobjavljeno).

⁴⁹ L. PLESNIČAR-GEC, *o. c.*, grob 970 (T. 192, 6) II. st. S. PETRU, *o. c.*, grob 123 (T. 17, 31) i grob 490 (T. 33, 1).

⁵⁰ É. BÓNIS, *o. c.*, T. 5, 2.

⁵¹ É. BÓNIS, *o. c.*, 105, T. 17, 1; T. 33, 11 i T. 37, 5. S. PETRU, *o. c.*, grob 12 (T. 12, 10) s novcem Druza.

⁵² *Ibidem*, T. 3, 6, 7.

⁵³ V. KOLŠEK, *Inventaria arch.* 16 (1972) T. Y 158, 2.

⁵⁴ É. BÓNIS, *o. c.*, T. 17, 7 i T. 36, 1. L. PLESNIČAR-GEC, *o. c.*, grob 135 (T. 37, 2) iz II. st. S. PETRU, *o. c.*, grob 29 (T. 4, 8), grob 30 (T. 4, 11), grob 906 (T. 64, 3) s novcem Trajana i grob 1 (T. 77, 34) s novcem Klauđija.

⁵⁵ É. BÓNIS, *o. c.*, T. 3, 4, 5 i str. 68, T. 17, 5; T. 34, 5. Z. ŠUBIC, *Inventaria arch.* 14 (1972) T. Y 134, 6 iz kraja I. i prve pol. II. st.

⁵⁶ É. BÓNIS, *o. c.*, 80, T. 6, 7.

⁵⁷ V. KOLŠEK, *o. c.*, grob 2 i 4 iz Celja (T. Y 150, 5 i 152, 5), grob 14 (T. Y 154, 4), Šempeter grob 51 (T. Y 157, 7) i grob 27 iz posljednje četvrtine I. st.

⁵⁸ V. HOFFILLER, *o. c.*, 166, 1.

⁵⁹ A. SCHÖRGENDORFER, *o. c.*, T. 17, 234.

⁶⁰ B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Jalžabet*, T. 7, 9. Zbirka Arh. muzeja u Zagrebu.

⁶¹ É. BÓNIS, *o. c.*, T. 5, 5, primjerak iz Var. Toplica nije objavljen.

⁶² Carnuntum, Keszthely, Ujmajor, Szöny, Szombathely, Wien, Petronell i dr. E. BÓNIS, *o. c.*, 75—77.

⁶³ A. SCHÖRGENDORFER, *o. c.*, T. 25, 317; T. 30, 376 i T. 22, 401 (II. st.).

⁶⁴ É. BÓNIS, *o. c.*, T. 6, 6. S. PETRU, *o. c.*, grob 234 (T. 23, 2). Zbirka Arh. muzeja u Zagrebu.

⁶⁵ Carnuntum i Nagitétény. É. BÓNIS, *o. c.*, 80, T. 6, 6/2—3.

⁶⁶ V. KOLŠEK, *o. c.*, T. Y 155 (2) 1, br. 3—5, T. Y 157, br. 7 i dr.

⁶⁷ É. BÓNIS, *o. c.*, T. 3, 4.

⁶⁸ A. SCHÖRGENDORFER, *o. c.*, T. 22, 295; T. 23, 298.

⁶⁹ V. KOLŠEK, *o. c.*, grob 27 (T. Y 115, 2, 6).

⁷⁰ É. BÓNIS, *o. c.*, T. 3, 6, 8.

⁷¹ W. SCHMID, *o. c.*, 127, sl. 64. A. SCHÖRGENDORFER, *o. c.*, T. 23, 306.

⁷² É. BÓNIS, *o. c.*, 79, T. 6, 2. Zbirka Arh. muzeja u Zagrebu.

⁷³ A. SCHÖRGENDORFER, *o. c.*, T. 23, 300.

⁷⁴ É. BÓNIS, *o. c.*, T. 6, 2. S. PETRU, *o. c.*, grob 123 (T. 17, 31).

⁷⁵ Neobjavljen.

⁷⁶ É. BÓNIS, *o. c.*, 80, T. 6, 8.

⁷⁷ Zbirka keramike u Arh. muzeju u Zagrebu.

⁷⁸ É. BÓNIS, Urnen und Meisterzeichen aus einigen südwestpannonischen Töpfereien, *Folia Arch.* 4 (1941) 321. EADEM, *Kaiserzeitliche Keramik*, T. 3, 9, 11; T. 11.

⁷⁹ L. PLESNIČAR-GEC, *o. c.*, T. 141, grob 615, 12.

⁸⁰ J. ŠAŠEL, *Vodnik po Emoni*, 54. L. PLESNIČAR, *Antična Emona v srcu moderne Ljubljane*, 11. EADEM, *Arheološki pregled* 3 (1961) 77.

⁸¹ B. VIKIĆ-BELANČIĆ, Beitrag zur Problematik der keramischen Werkstätten in Südpannonien in der Kaiserzeit, *Arch. Jugoslavica* 11 (1970) 30, 33. I. MIKL-CURK, Oblike domaće lončenine in njena uporaba. *Rimska keramika v Sloveniji* (Katalog razstave 1973).

⁸² A. SMODIČ, Dve rimski keramični peči iz Ptujja, *Arh. vestnik* 9—10 (1958) 39. Z. ŠUBIC, Kompleks rimskih opearskih peči v Ptujju, *Arh. vestnik* 19 (1968) 455. B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Arch. Jugoslavica* 11 (1970) 30, T. 3, 1. *Rimska keramika v Sloveniji*, Katalog razstave (1973) sl. 9.

⁸³ I. MIKL-CURK, Prispevek k preučevanju rimske lončenine v Sloveniji, *Razprave SAZU* 6, razr. 1 (1969). EADEM, Prispevek k preučevanju gospodarske zgodovine naših krajev, *Arh. vestnik* 20 (1969).

⁸⁴ S. PAHIČ, *Varstvo spomenikov* 9 (1962—64) 151. *Rimska keramika v Sloveniji*, Katalog razstave (1973) sl. 4.

⁸⁵ P. PETRU, T. KNEZ, A. URŠIČ, Poročilo o raziskovanjih suburbanih predelov Neviodunu-

ma v letih 1960—1963, *Arh. vestnik* 17 (1966) 476. *Rimska keramika v Sloveniji*, Katalog razstave (1973) sl. 6, 7.

⁸⁶ Peč je nađena prilikom kopanja temelja za jednu zgradu u Bakarićevoj ul. 55; materijal iz peći je u muzeju Var. Toplica.

⁸⁷ V. HOFFILLER, o. c., 177. J. KLEMENC, Rimsko groblje u Maksimiru, *Vjesnik HAD* 16 (1935) 126. B. VIKIĆ-BELANČIĆ, Obilježje i kronologija nekropole u Držičevoj ul. u Zagrebu, *Iz starog i novog Zagreba* II (1960) 32. Materijal iz Šćitarjeva još nije objavljen.

⁸⁸ B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Arch. Jugoslavica* 12 (1971) 31.

⁸⁹ V. HOFFILLER, Spomenici rimskog lončarstva u Vinkovcima, *Vjesnik HAD* (1915) 136.

J. KORDA, *Tragom prošlosti Vinkovaca* (1964) 19. B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Arch. Jugoslavica* 11 (1970) 31.

⁹⁰ M. ŠEPER, Rimske lončarske peći u Osijeku, *Hrvatski list* (Osijek, 25. 12. 1943). B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Arch. Jugoslavica* 11 (1970) 31, T. 1, 4.

⁹¹ U sondi 137 peć br. 1, 2 i 4; u sondi 190 peć br. 1 i 2; u sondi 134 peć br. 1 i 2.

⁹² B. RAUNIG-GALIĆ, *Arh. pregled* 7 (1965) 148, 149. B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Arch. Jugoslavica* 11 (1970) 31.

⁹³ M. MANOJLOVIĆ, *Arh. pregled* 10 (1968) 147, T. 1, 3.

⁹⁴ D. DIMITRIJEVIĆ, *Arh. pregled* 9 (1967) 97, T. 34, 10. EADEM, *Arh. pregled* 10 (1968) 142.

RAUHE KERAMIK IN SÜDPANNONIEN MIT BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG DER URNEN UND TÖPFE

Zusammenfassung

Rauhe Keramik mit beigemengtem Sand, kleinen und grösseren Quarzteilen, hie und da auch mit vermengten Ziegeln und Spreu, ist reichlich in Südpannonien vertreten und fand vorwiegend Verwendung im Haushalt (Hauskeramik, Kitchen-ware) oder im Begräbniskult (Urnen). Man findet sie auf allen antiken Lokalitäten: auf Siedlungen, Nekropolen, Wirtschaftsvillen, Limes-Befestigungswerken, Töpferbetrieben, Öfen und auch noch anderswo.

Diese Art von Keramik wurde zum Teil auf der Töpferscheibe und zum Teil mit der Hand erzeugt, doch gibt es wieder Exemplare, die in kombinierter Technik ausgeführt sind, das heisst: die Form wurde mittels der Töpferscheibe und der Rand, der Henkel, manchmal auch der Boden mit der Hand gebildet oder umgekehrt: die Wand des Gefässes ist mit Fingern gearbeitet, die Lippe und der Boden aber auf der Töpferscheibe.

Unter dem Material aus Südpannonien findet man hauptsächlich sechs Arten von Faktoren und Farben, bzw. Arten des Brennens, und zwar:

1. lichtgraue, mit ziemlich beigemengtem Sand, rauh an der Oberfläche (Fig. 1);
2. dunkelgraue mit Sand und kleinen Quarzteilen, die an der Oberfläche funkeln (Fig. 2);
3. graubraune, ziemlich porös mit gröblichen Aggregat, sichtbarem an der Oberfläche (Fig. 3);
4. gelblich-braune, gut gebrannt mit viel beigemengtem Sand (Fig. 4);
5. schwarze mit weissen Teilchen von Sand und Quarz (Fig. 5);
6. rötlich-braune mit ziemlich vermengten Teilchen von Ziegeln und Sand (Fig. 6).

Ausserdem gibt es viele Exemplare die wegen ungleichen Brennens einige Farben auf einmal aufweisen und auf der Bruchfläche schwarz, dunkelgrau oder braun sind.

Einige von den erwähnten Faktorenkategorien, besonders jene unter 3, 4 und 6 können geschmaucht sein (Fig. 7) oder können einen schwarzen Überstrich haben über ganzen Oberfläche, oder nur über dem Rand oder auf den Schultern und am Hals (Fig. 8).

Unter dem Geschirr rauher Faktur sind Töpfe und Urnen am verbreitetsten, weniger Schüsseln, Teller, Krüge, Vasen, Räucherschalen, Deckel und anderes.

Mit Rücksicht, dass man dem Geschirr rauher Faktur (Rauhe Ware) im Vergleich zu anderen keramischen Arten, relativ wenig Aufmerksamkeit geschenkt hatte, blieben die meisten Exemplare in den Sammlungen der Museen ohne stratigraphischen Angaben oder Fundumständen, so dass man sie nur typologisch valorisieren kann.

In neuerer Zeit, gelegentlich systematischer Forschungen, wird dem rauhen Geschirr entsprechende Bedeutung gegeben, doch ist das entdeckte Material noch immer zu wenig publiziert oder nur in allgemeinen Charakteristiken vorhanden, so dass man es zu Studienzwecken nicht gänzlich ausnützen kann. So ist es vorläufig nicht möglich eine typologische und chronologische Gesamtübersicht der südpannonischen rauhen Keramik zu geben, sondern nur eine teilweise Übersicht.

Dank der neueren Ausgrabungen von Nekropolen und Siedlungen in Südpannonien, besonders in dessen westlichem Teil (Emona, Poetovio, Šempeter, Neviodunum, Bobovk bei Kranj, Andau-

tonia, Aquae Iasae, Iovia, Jalžabet u. a.) konnte man zu detaillierter Bearbeitung einer Geschirruppe rauher Faktur schreiten, u. z. zu Urnen und Töpfen. Man nimmt sie zusammen, da sie nach der Form, der technischen Ausarbeitung und dem Ornament sehr verwandt sind: manchmal unterscheidet man sie nur nach der Funktion, bzw. nach der Anwendung und Situation in der sie gefunden wurden — im Grabe oder in der Siedlung. Für diese Studienarbeit sind von erstklassiger Bedeutung die Urnen und Töpfe aus den Gräbern der nördlichen Nekropole von Emona, aus den Nekropolen in Poetovio, Šempeter und Nevidunum, die in den letzten Jahren entdeckt wurden, ferner aus den systematische erforschten Siedlungen in Aquae Iasae, Iovia, Jalžabet, Andautonia, Mursa und Cibalae: alle diese Exemplare helfen nebst anderen zuverlässigen Funden, dass man wenigstens annähernd ein typologisches und chronologisches Schema aufstellen, das eine Basis für die weitere Studienarbeit wäre, sowohl für diese als auch für andere Geschirrrarten rauher Faktur.

Die Töpfe und Urnen aus Südpannonien lassen sich nach der Form in fünf charakteristische Typen teilen, u. zw.:

- A flache Form
- B bäuchige Form
- C ovale oder eiförmige
- D birnförmige
- E bikonische Form

Ein jeder von diesen Typen hat nach der Form der Lippen, bzw. des Randes, eine grössere Anzahl von Varianten. So hat:

TYPUS A

Flachere Form, dem Boden zu mehr oder weniger verengt. Der Hals fehlt oder ist nur wenig betont (T. I, 1). Flacher Boden.

Varianten:

1. Breitere verdickte Lippe (fast dreieckig), unterhalb die Kannelüren (T. 2, 1).
2. Herausgezogene Lippe (T. 2, 2).
3. Herausgewundene Lippe mit verdickter Rand (T. 2, 3).
4. Horizontale Lippe.
5. Einfache verdickte Lippe.

TYPUS B

Bäuchige Form. Der Bauch ist niedriger oder höher angebracht. Der Hals mehr oder weniger betont. Boden breiter oder enger (T. 1, 2).

Varianten:

1. Eingezogener Rand (T. 3, 1).
2. Gerader, fast senkrechter Rand (T. 3, 2).
3. Ausgezogener Rand — weniger (a) oder mehr (b) (T. 3, 3).
4. Herausgewundene Lippe mit verdickter Rand (T. 3, 4).
5. Rundlich oder bandartig verdickter Rand (T. 3, 5).
6. Kantiger Rand (T. 4, 1).
7. Horizontale Lippe (T. 4, 2).
8. Breiterer hängende Lippe (T. 4, 3).

TYPUS C

Ovale oder eiförmige Form. Der Boden hat fast dieselbe Breite wie die Öffnung (T. 1, 3).

Varianten:

1. Wenig herausgewundener und verdickter Rand (T. 5, 1).
2. Profilierte Rand, etwas eingezogen (T. 5, 2).
3. Ringförmig verdickter Rand (T. 5, 3).
4. Dreieckig kantiger Rand (T. 5, 4).
5. Bandartiger Rand (flacher Kragen) (T. 5, 5).

TYPUS D

Birnartige Form. Hals fast zylindrisch. Flacher Boden (T. 1, 4).

Varianten:

1. Hals und Rand gleichförmig profiliert (T. 6, 1).
2. Rand schräg ausgezogen (T. 6, 2).

Die Form hat eine knieartige Biegung (Beugung) im mittleren Teil oder im ersten Drittel (rundliche oder scharfe), so dass sie fast bikonisch ist. Flacher Boden (T. 1, 5).

Varianten:

1. Ausgezogener Rand (Transit-Typus D — E) (T. 6, 3).
2. Herausgewundene Lippe mit verdickter Rand (T. 6, 4).
3. Horizontale Lippe (T. 6, 5).
4. Kantiger Rand, etwas hängender (T. 6, 6).

Ausser den Urnen und Töpfen, die man in das angeführte Typen- und Variantensystem einfügen kann, gibt es Exemplare, die vorübergehende Merkmale aufweisen, d. h. jene, die in einigen Details von einen bestimmten Typus abweichen oder jene, die Elementen von zwei verschiedenen Typen haben.

Auf Grund der Urnen und der Töpfe aus den erwähnten Nekropolen und Siedlungen, die systematisch erforscht wurden, und auf Grund des komparativen Materials aus anderen Lokalitäten Südpannonien (Siscia, Mursa, Cibalea, Sirmium) wird folgendes chronologisches Schema der Typen und Varianten vorgeschlagen (Fig. 9).

In dieser Keramik-Gruppe kommen die einheimischen Traditionen am meisten zum Ausdruck, sei es in einzelnen Form, Techniken oder in der Art der Verzierung. Das ist selbstverständlich, zieht man in Betracht, dass nach den Ankommen des Römers in Südpannonien, lokale Meister ihr Gewerbe fortgesetzt und die täglichen Bedürfnisse der zivilen Bevölkerung gedeckt haben. Natürlich griffen sie mit der Zeit zu neuen Vorbildern und kombinierten sie manchmal mit traditionellen Formen, Technik und Ornamenten.

Die Urnen und Töpfe aus dem Gebiete Südpannoniens weisen starke La Tène-Einflüsse, aber auch manche Hallstatteinflüsse, besonders die Typen A, C und E, während sie beim Typus B nur teilweise zu finden sind. Beim Typus D sind die Einflüsse des nachbarlichen Norikum am ausdrücklichsten.

Auch das Ornamenten-Repertoire ist zum Teil dem illyrischen und keltischen Erbe entnommen. So sind z. B. das Besenstrich — bzw. Kammstrich Ornament, das Wellen- und Netzornament unmittelbar aus der La Tène-Keramik, das Fichtenornament und die Dreiecke hingegen aus der Hallstatt-Keramik übernommen. Die übrigen Ornamente entstammen entweder der italischen, mediterranen oder lokalen Keramik.

Unter allen Ornamenten dominierte am meisten das besenkammstrich Ornament, das zur frühkaiserzeitlicher Zeit eine ausserordentliche Blüte erreichte und sich bis in die spätkaiserliche Zeit erhielt. Dieses Ornament ist charakteristisch für Urnen und Töpfe des Typus A und B, während es bei Typen C und D eine untergeordnete Rolle hat: füllt die Leere um die anderen Ornamenten aus oder bildet die Unterlage zu anderen Ornamenten. Beim Typus E verschwindet es fast gänzlich.

Den Reichtum und die Mannigfaltigkeit dieses Ornaments illustriert uns am besten die nördliche Nekropole von Emona, wo man es auf 90% Urnen und Töpfe findet (T. 7—8), wie auch das Material aus den Nekropolen in Poetovio, Šempeter, Nevidunum und Stenjevac (T. 11, 12, 14), und die Siedlungen in Aquae Iasae, Iovia und Andautonia (T. 9, 15). Manchmal ist es kombiniert mit dem einfachen, zweifachen oder mehrfachen Wellenornament, Kerbschnitt-Reihen, Zickzacklinie, Stichen, schrafierten Dreiecken, Fichten-Ornament u. a. und hat im Verhältnis zu ihnen entweder eine dominante oder untergeordnete Rolle.

Das Wellenornament erscheint am häufigsten auf den Urnen und Töpfen der Typen B und C; das Fichtenornament beim Typus C, seltener bei den Typen B und E (Variante 1); horizontale dichtere oder schütterere Furchen sind bei den Typen A (Variante 3) und E beliebt, manchmal auch beim Typus B; Stiche, verschiedenartige Vertiefungen (runde, viereckige, mandelartige) sind am häufigsten beim Typus C (Fig. 14); eiförmige Einschnitte, Dreiecke, Gitter, Perlenreihen beim Typus D und manchmal beim Typus C zu finden (Fig. 10).

Alle diese Ornamente liefern an und für sich keine genügende Elemente für eine genauere zeitliche Determination der Urnen und der Töpfe und des übrigen Geschirrs rauher Faktur, trotzdem kann man auf Grund zuverlässig datierter Exemplare feststellen und im allgemeinen datieren das Erscheinen und die Dauerzeit einzelner Ornamentenarten. So dominiert z. B. das Besenstrich-, bzw. das Kammstrichornament während der ersten zwei Jahrhunderte unserer Ära u. zw. ist es in den ersten Dezenen des I. Jhr. meistens vertikal oder schräg, fast bis zum Boden reichend, nachher aber besonders im III. Jhrh. hat es keine bestimmte Richtung oder ist es in wechselweisen vertikalen und horizontalen Zonen. In der späteren kaiserlichen Zeit ist dies Ornament meistens mit einigen anderen Ornamenten kombiniert und reicht nicht mehr bis zum Gefässboden (T. 7, 8, 13, 14).

Das Wellenornament ist bei den frühkaiserlichen Exemplaren reich und mehrfach ausgeführt und kommt selten für sich allein vor, dafür aber viel mehr in Kombination mit anderen Ornamenten, besonders viel mit dem Besenstrichornament. Im 3. und 4. Jahrh. ist dieses Ornament einfacher, weitschweifiger und mehr auf die Schulter beschränkt (T. 10).

Das Fichtenmotiv ist entweder naturalistisch oder ganz stilisiert dargestellt (Fig. 11, 12) und auf den Exemplaren des 1. und der ersten Hälfte des 2. Jahrh. überdeckt es die ganze Oberfläche des Gefäßes oder nur den Bauch. Auf den Exemplaren der späterenkaiserlichen Zeit verschwindet es fast gänzlich.

Das Ornament der horizontalen Furchen oder der tieferen Rillen erscheint schon in der Frühkaiserzeit und reich bis zur Spät Kaiserzeit: auf den Exemplaren des 1. und 2. Jahrh. überdeckt es die ganze Oberfläche des Gefäßes und ist qualitativer ausgeführt, während es später den Hals und die Schultern bedeckt und mit weniger Sorgfalt ausgeführt ist (Fig. 1, 13).

Eckiger, mandelförmige oder runde Vertiefungen, ausgeführt mit einem Rädchen oder sonst einem Instrument, manchmal auch nur durch Finger und Nägeleindrücke, sind ebenfalls den vorgeschichtlichen Erbgut entnommen. Bei den Urnen und Töpfen aus frühkaiserlichen Zeit sind diese Ornamente in dichten Reihen über der ganzen Oberfläche des Gefäßes verteilt, später sind sie seltener und bedecken nur teilweise die Schultern oder den Bauch (Fig. 2, 15 und T. 11).

Das netz- bzw. gitterartige Motiv erscheint sehr rar. Trotzdem kann man einige Unterschiede im Traitement der früh- und spätkaiserlichen Exemplare finden. In den ersten zwei Jahrhunderten ist dieses Netz dichter und feiner ausgeführt, während es später mit grösseren Öffnungen (Löchern) und viel oberflächiger ausgearbeitet ist.

Ausserdem gibt es auch eine ganze Reihe spezifischer Ornamente, denen man nur in einzelnen Exemplaren begegnet und die man auf südpannonischen Gebiet nur auf einzelne Lokalitäten findet. Sie weisen auf die Originalität lokaler Keramiker hin oder aber auf die Beziehungen zu anderen Kultur- oder Produktionszentren.

Im allgemeine genommen, zeigen die Töpfe und die Urnen aus den ersten zwei Jahrhunderten des Kaiserreiches eine grössere Variation und eine reichere Kombination wie auch eine dichtere Anordnung des Ornaments, so dass die Verzierung das ganze Gefäss bedeckt. Bei den spätkaiserlichen Exemplaren ist das Ornament einfacher, stereotypischer und am häufigsten auf die Schulterzone und den oberen Teil des Bauches beschränkt.

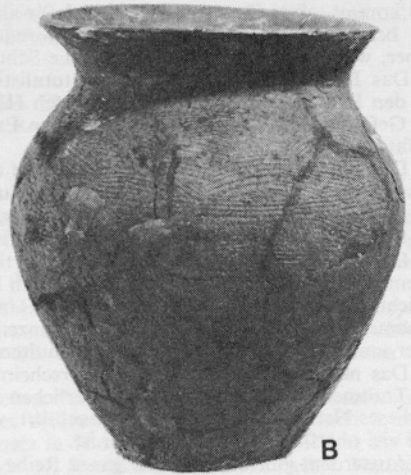
Am manchen Urnen und Töpfen findet man den Namen des Töpfers oder sonst ein Zeichen wie z. B. auf den Urnen aus Poetovio *AVENIA* oder *AVINIA*; auf der Urne aus Emona *VIR* und auf einer anderen das Zeichen *X*.

Keramische Funde rauher Faktur um die Öfen und in den Öfen auf dem Gebiete Südpannoniens — Emona, Poetovio, Osek bei Gradišče, Nevidunum, Aquae Iasae, Certissa, Cibalae, Mursa, Sirmium, Progar bei Zemun u. a. — weisen auf die Tatsache hin, dass die einheimischen Töpfer die Keramik für die Bedürfnisse des Alltagsleben massenhaft erzeugt haben.

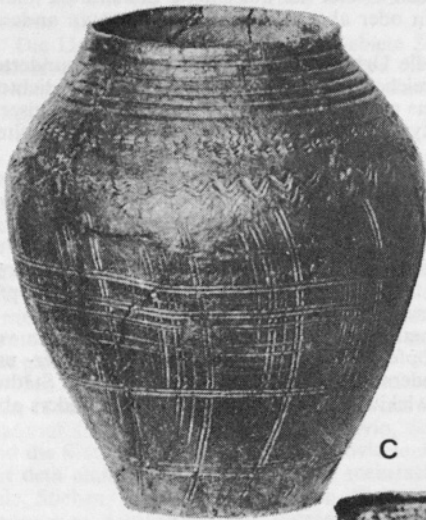
Für diese Produktion bestanden sehr gute Bedingungen, vor allem ausgiebige Schichten von Qualitätston, die Tradition der vorgeschichtlichen Töpferei, ein sehr gutes Netz von Wasser- und Landwegen (Magistral- und Vizinalwege), ganz besonders aber ein intensives Leben in den Städten und Siedlungen, das ein ständiger Impuls für die Entwicklung aller Gewerbebezüge, besonders aber des keramischen war.

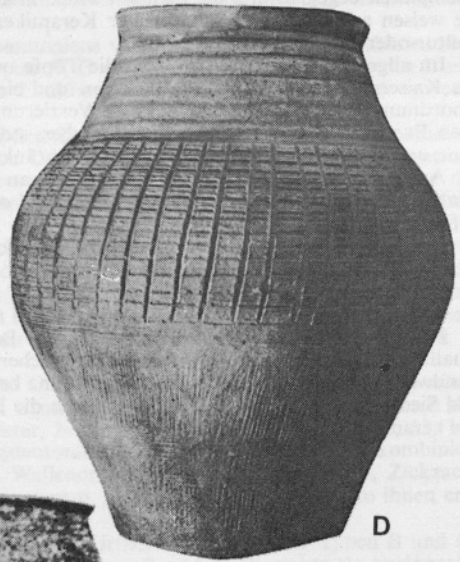
A

B

C

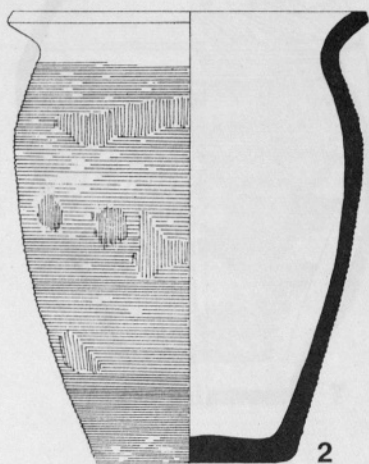
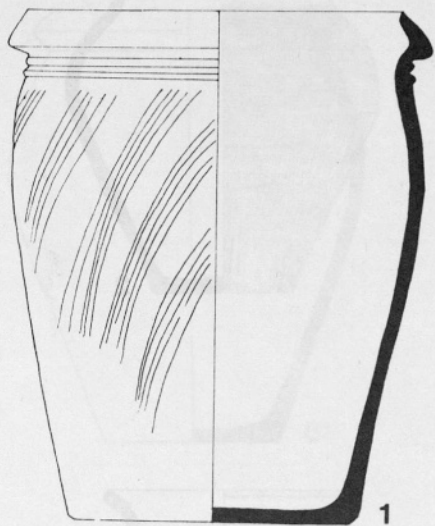

D

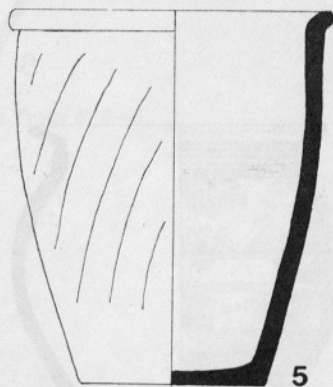
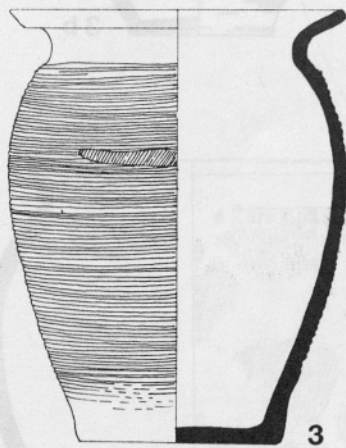
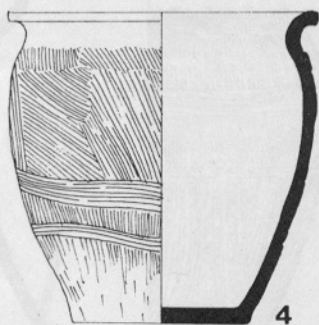

E

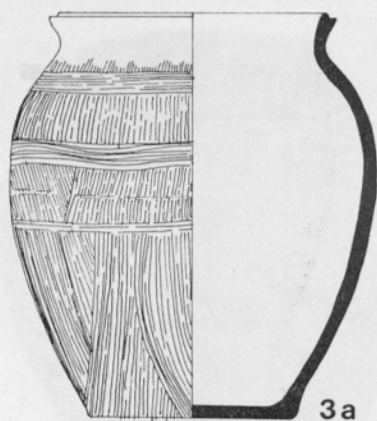
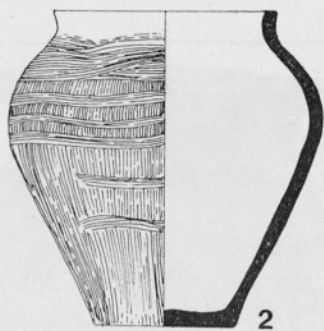
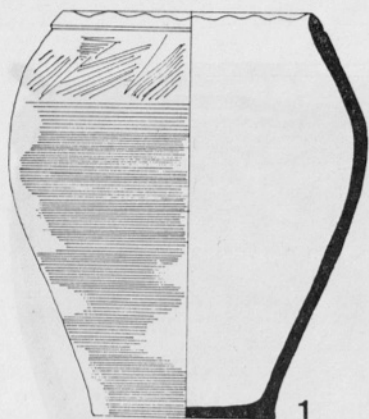
1 Žare, tipi A—E. — Urnen. Typen A—E

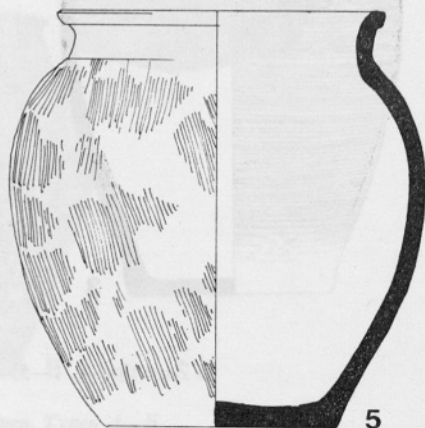
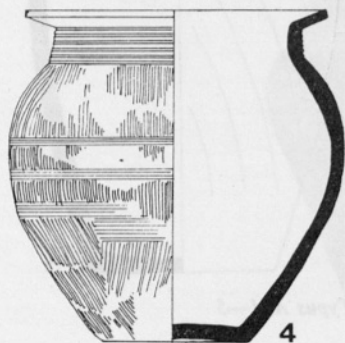
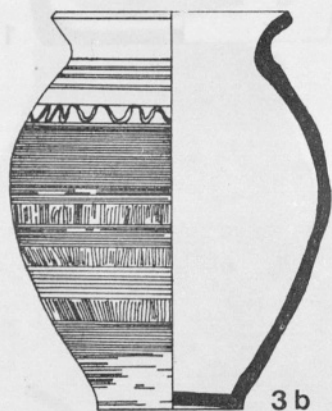
A

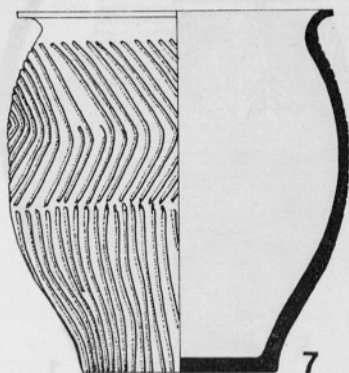
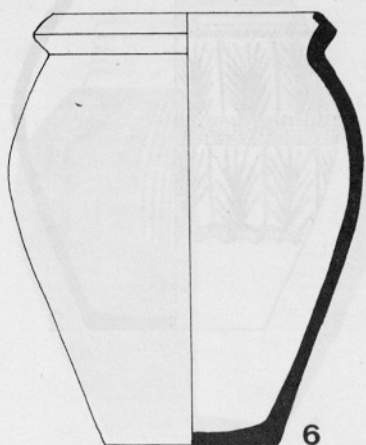
2 Žare tipa A, 1—5. — Urnen vom Typus A, 1—5

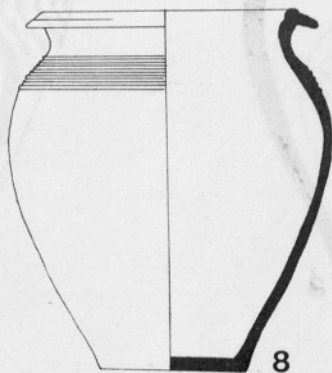
B

3 Žare tipa B, 1—5. — Urnen vom Typus B, 1—5

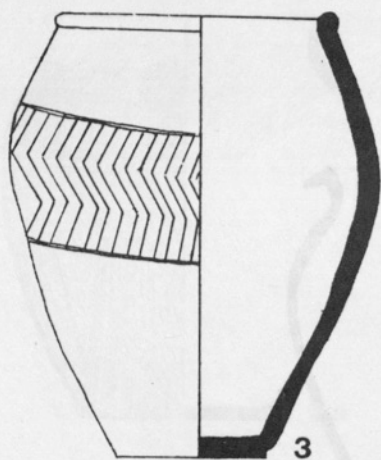
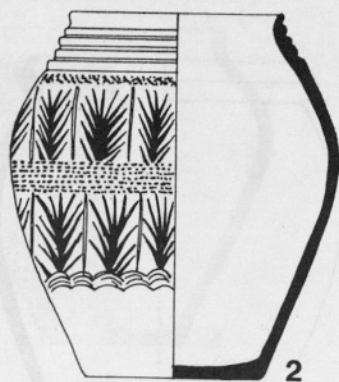
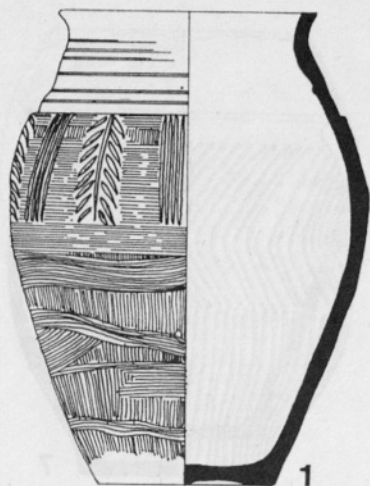

B

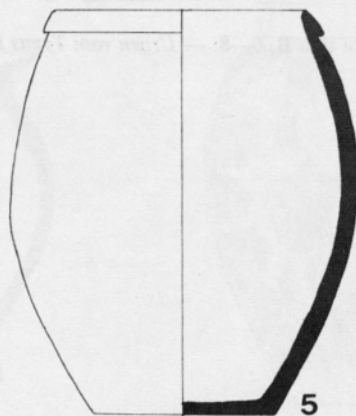
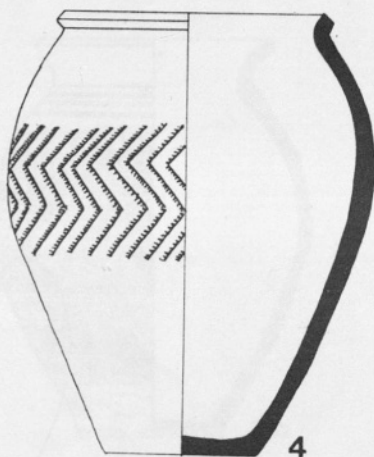

4 Žare tipa B, 6—8. — Urnen vom Typus B, 6—8

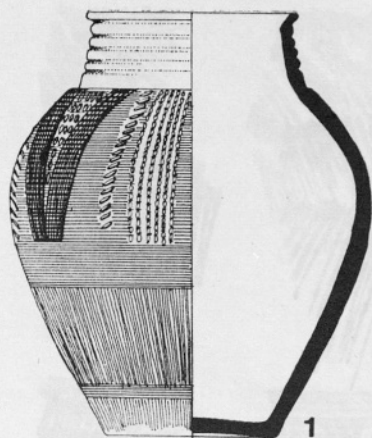

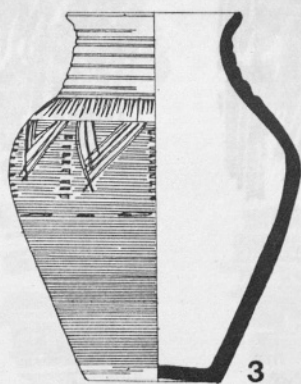
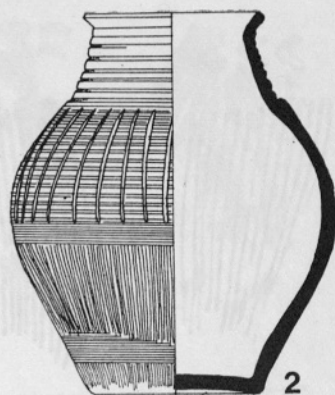
C

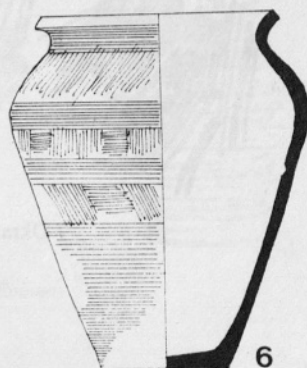
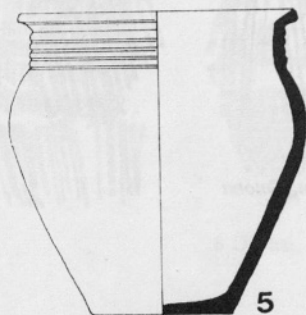
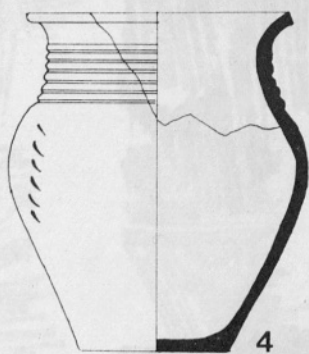
5 Žare tipa C, 1—5. — Urnen vom Typus C, 1—5

D

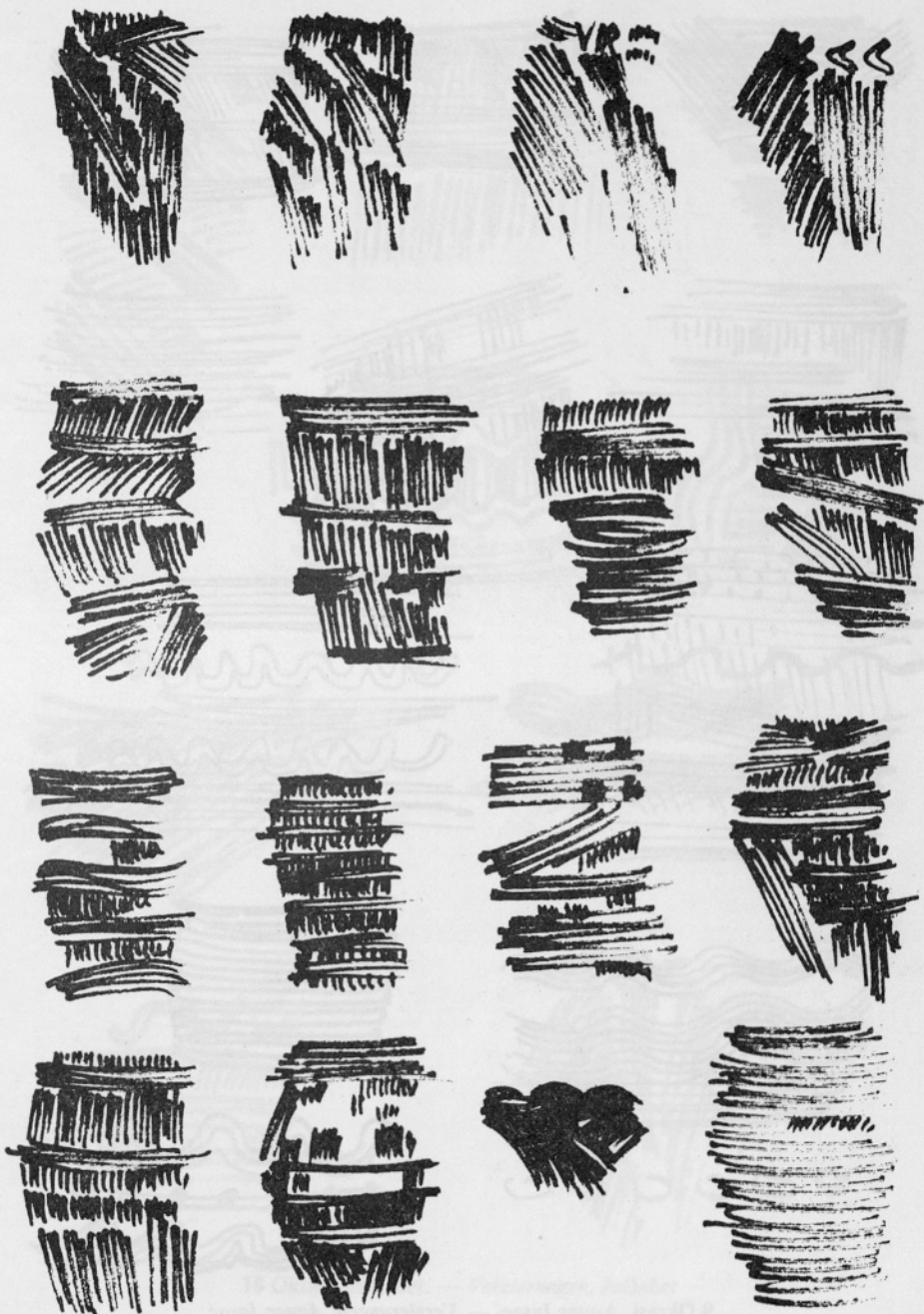
E

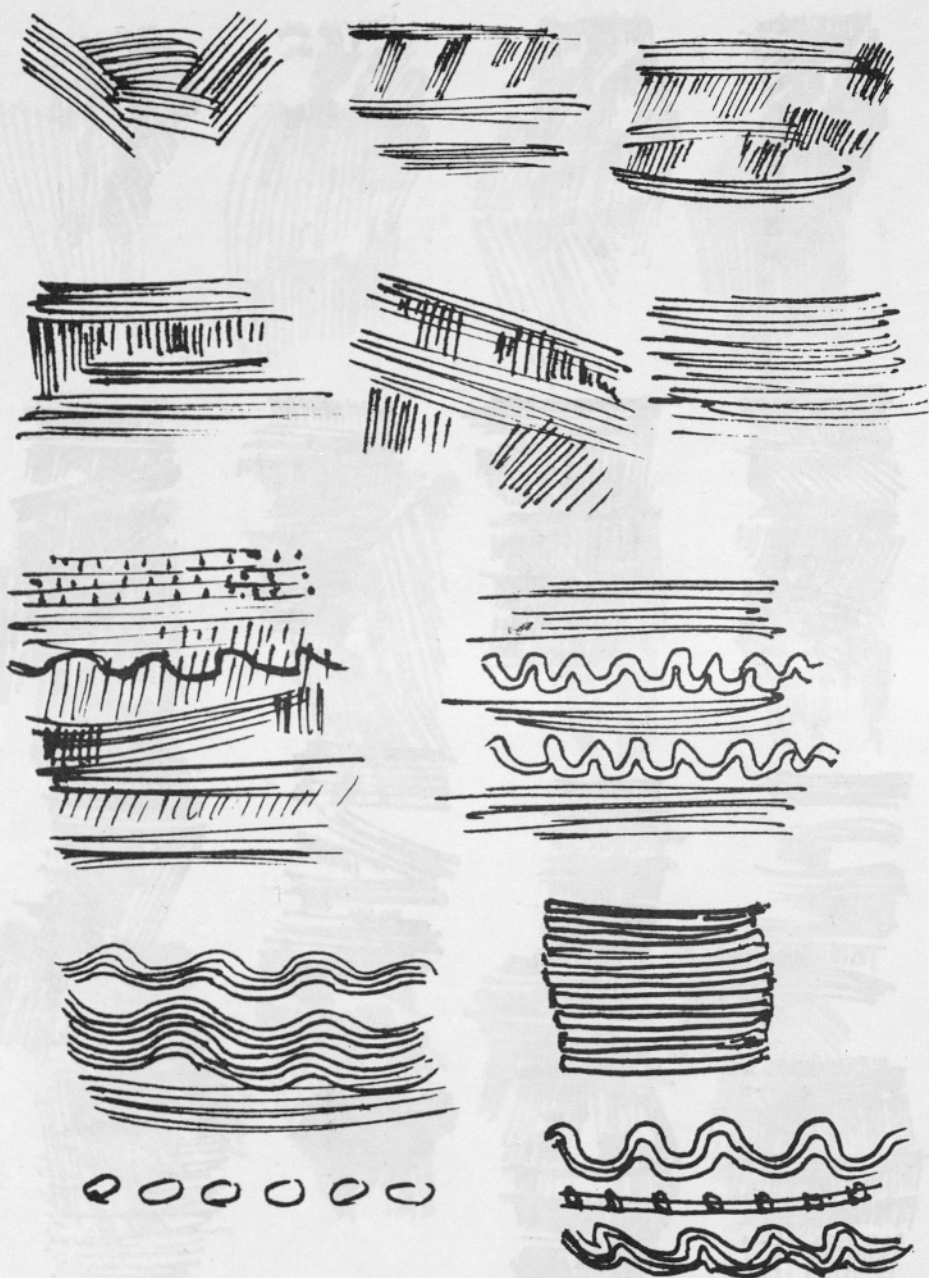
6 Žare tipa E, 1—6. — Urnen vom Typus E, 1—6

7 Okrasi, Emona. — Verzierungen, Emona

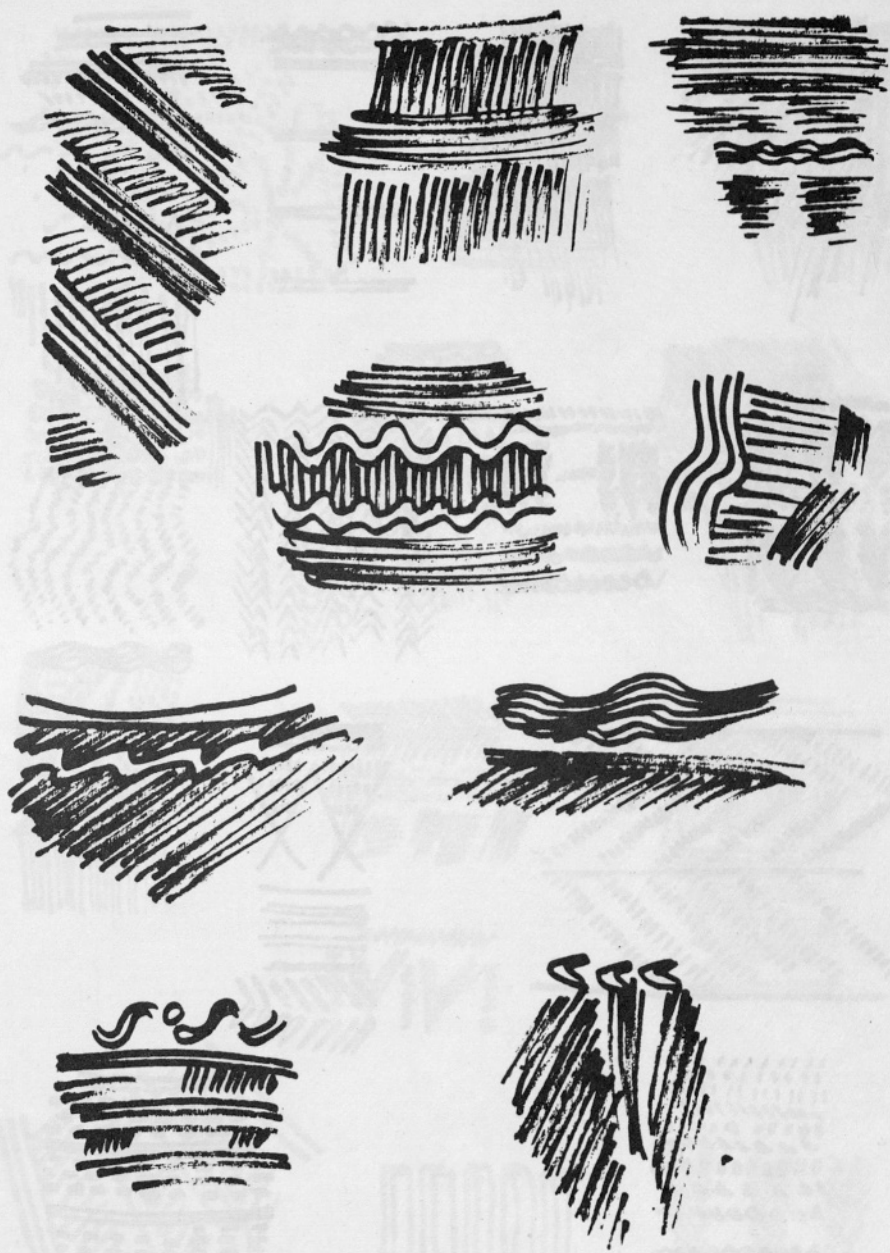

8 Okrazi, Emona. — *Verzierungen, Emona*

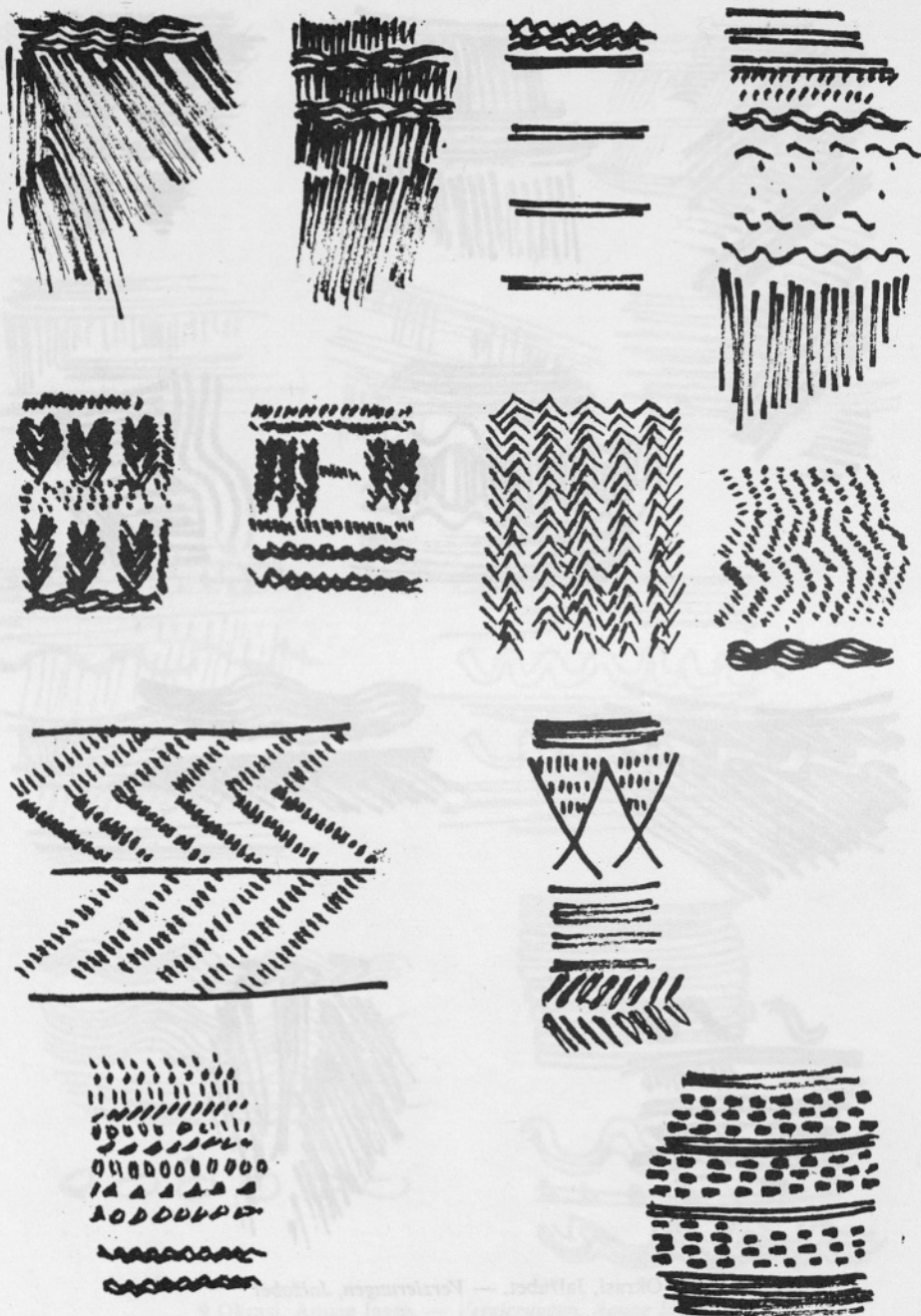

9 Okrasi, Aquae Iasae. — Verzierungen, Aquae Iasae

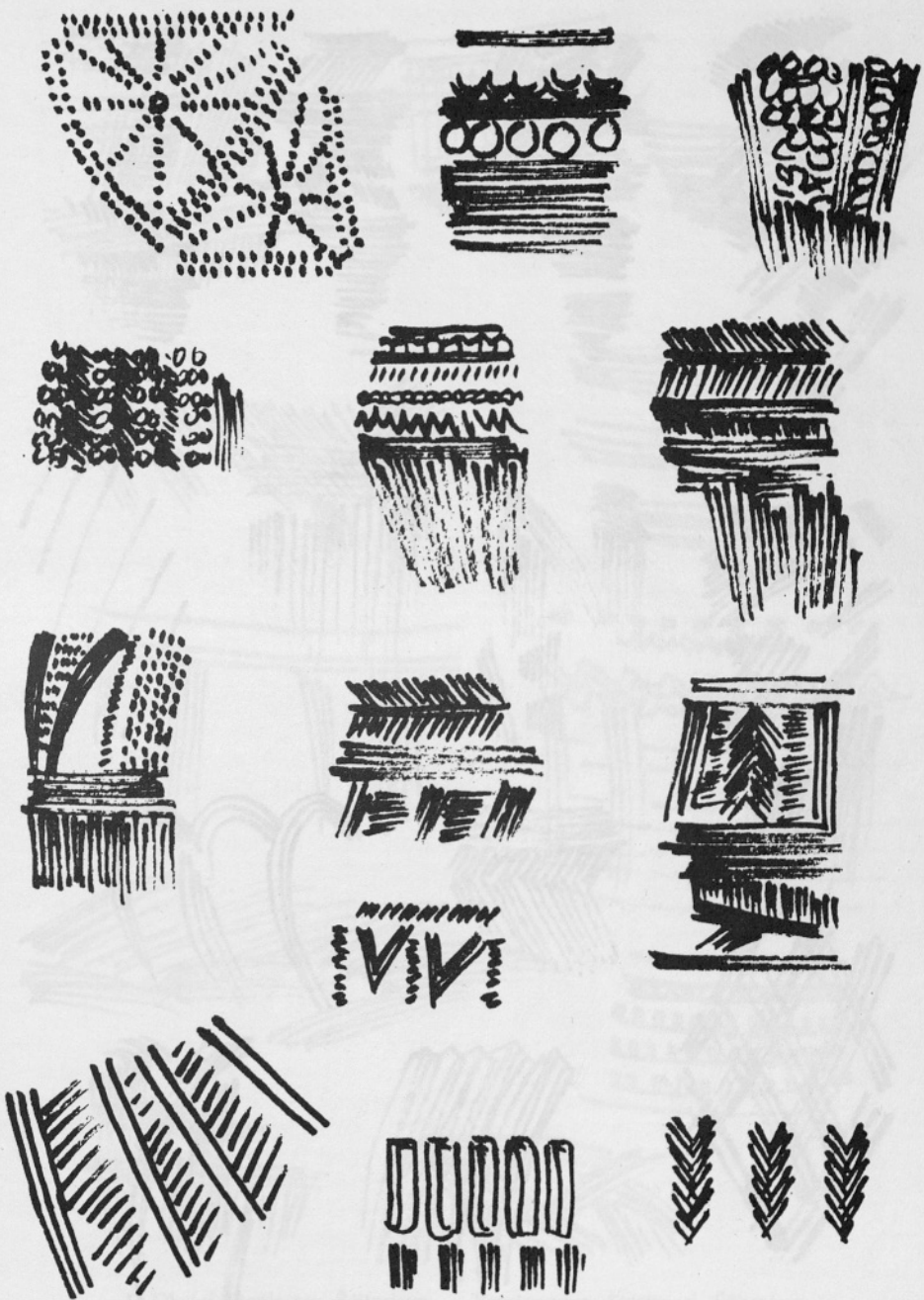

10 Okrazi, Jalžabet. — Verzierungen, Jalžabet

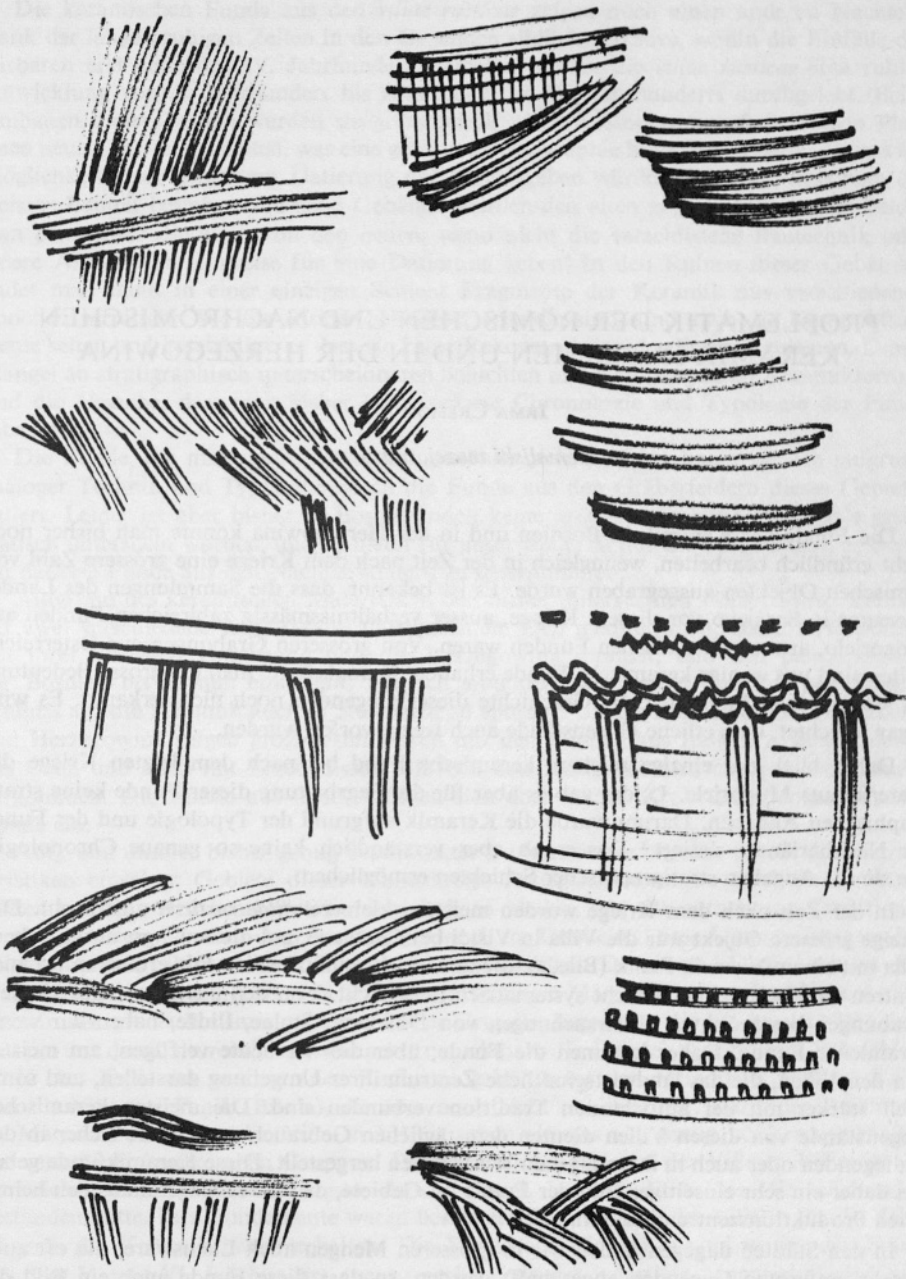
11 Okrazi: Emona—Poetovio—Nevidunum. — *Verzierungen, Emona—Poetovio—Nevidunum*

12 Okrasi, Šempeter. — *Verzierungen, Šempeter*

13 Okrasi, Poetovio. — *Verzierungen, Poetovio*

14 Okrasi, Stenjevec—Ščitarjevo. — Verzierungen, Stenjevec—Ščitarjevo